

UDK 811.163.6'367''15''

Jožica Narat

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša v Ljubljani

SLOVENSKI KNJIŽNI JEZIK 16. STOLETJA V LUČI BESEDOSLOVNIH RAZISKAV

V članku so predstavljene besedoslovne raziskave slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja od druge polovice 19. stoletja do danes, ki se ukvarjajo s posameznimi besedami v celotnem ali delnem protestantskem opusu in z besedjem v izbranih delih iz 16. stoletja, v različnih izdajah v 16. stoletju in v različnih izdajah v daljšem časovnem razponu.

The article surveys lexicological studies of the 16th-century Slovene literary language from the second half of the 19th century to the present that deal with individual lexical items in the entire or partial Protestant corpus, with lexicon in selected works from the 16th century, in various editions from the 16th century and from a longer period of time.

Ključne besede: beseda, besedoslovje, knjižni jezik, 16. stoletje, sinhronija, diahronija

Key words: lexical item, lexicology, literary language, 16th century, synchrony, diachrony

0 Da ne bi v tem preglednem prispevku segla predaleč oz. preširoko, saj je ob Trubarjevi 500-letnici nastalo še nekaj podobnih preglednih člankov,¹ sem se odločila za Filipčevo zoženo opredelitev besedoslovja (Filipec 1985: 13), po kateri je leksikologija (besedoslovje) teorija besednega zaklada, tj. besedišča, ki popisuje in razlaga leksikalne enote različnih tipov, tj. besede, besedne zveze in frazeme, njihove odnose in sisteme.

Pri zgodovinskem besedoslovnem raziskovanju je treba: 1) poznati obravnavani jezik, kar pomeni zlasti, da se zavedamo razlik med zgodovinskim in sodobnim stanjem ter pri branju po možnosti odklopimo sodobno jezikovno izkušnjo oz. jo uporabljamo samo za primerjavo, saj lahko v nasprotnem primeru učinkuje zavajajoče; 2) poznati in upoštevati jezikovni (tj. avtorjev) čas in prostor (obča in verska zgodovina, poznavanje tako katoliške kot protestantske verske prakse in odnosov med obema skupinama, poznavanje drugih verskih ločin, poznavanje takratnega življenja pri nas in v tujini, zlasti Nemčiji); 3) poznati in upoštevati obravnavani čas in prostor, tj. v primerih, ko se jezikovni in obravnavani čas in prostor ne prekrivata, kar je v jeziku 16. stoletja pogosto zlasti v bibličnih besedilih (biblična, verska, idejna in narodna zgodovina s tega zemljepisnega področja).

V 60. in 70. letih 20. stoletja se je opozarjalo, da je Trubarjev jezik malo raziskan (Rigler 1968 in Rajhman 1977). Ravno J. Rigler in J. Rajhman pa pomenita za raziskovanje Trubarjevega jezika pomembna mejnika: Rigler z odkrivanjem Trubarjevega jezikovnega sistema na osnovi dveh značilnih glasoslovnih pojavov in Rajhman z analitično obravnavo izbrane Trubarjeve teološke terminološke leksike in njenim pomensko-stilnim ovrednotenjem.

¹ Obravnave oblikoslovja v knjižni slovenščini 16. stoletja je predstavila M. Merše, besedotvorja A. Legan Ravnikar, skladnje K. Ahačič, pomenoslovja v povezavi s prevodnimi predlogami F. Premk.

O izboru besed in njihovih pomenih so veliko razmišljali že pisci v 16. stoletju, kar je razvidno iz avtorskih besedil in robnih opomb, tako da dobi raziskovalec v njih prenekatero uporabno usmeritev za jezikovno analizo (npr. o odločitvah za širše znane in razumljive besede piše zlasti Trubar, komentirajo pa raziskovalci, tako npr. o treh pomenih besede *vera*, kakor jih je razložil Trubar v Katekizmu l. 1550, gl. Novak 1988).

Ob pregledu se mi je postavljalo zlasti vprašanje o uporabnosti teh raziskav v zgodovinskem slovaropisju.

1 Obravnava posameznih besed in skupin besed

Pri obravnavi posameznih besed oz. skupin besed so največkrat upoštevani primeri iz enega ali več različnih protestantskih del, v starejših obdobjih zaradi omejenih možnosti samo izbranih, v zadnjem času pa se predvsem zaradi omogočenega dostopa do vseh pojavitev vseh besed iz vseh natisnjenih slovenskih del v 16. stoletju, kar je rezultat dela Sekcije za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik F. Ramovša, pojavljajo avtorsko in gradivsko širše zasnovane besedoslovne raziskave.

1.1 Sinhrona besedoslovne raziskave posameznih besed in skupin besed iz 16. stoletja

Zaradi obilnega in raznovrstnega gradiva prevladujejo v tej skupini sinhrona raziskave, ki pa so lahko v nadaljevanju dobro izhodišče za odkrivanje razvojne črte pri posameznih besedoslovnih problemih.

1.1.1 Težji in posebej zanimivi primeri

Leta 1913 je F. Ramovš predstavil 44 Trubarjevih besed iz različnih del, ki jih Pleteršnik nima: *adamant, arar, avštirija, bajncirli, baretica*,² *bobotliti, cestiven, drukniti, gvečiti, frančožen, fruštati, hlapčistvo, luog*,³ *kamenotev, knof, kumelj, ločitvi list, možica, okorneti, odlašav, povitica, izpusati, prstov, plumbart, prosati, rodoven, rufijaniti, saramenta, spovzdrezati, stalo, strhnil, svarež, špinat*,⁴ *šlemati*,⁵ *tatljiv, telški, tepigov, timon, trenenje, vpelcati, vragometnik, vseha*,⁶ *zetec* in *žel*. Prečrkovanim iztočnicam je dodal osnovne oblikoslovne podatke, splošno znano sopomenko iz svojega časa (*povitica* = *potica*) ali nemško ustreznico (*okorneti* = *starr werden*), a ne vedno

² Kot ponazorilo navaja zgled iz Katekizma z dvema izlagama iz l. 1575: *Satu she fdai ty Nemci na nega gud* [sv. Miklavža] *tim Otrokom na vezher, pod nih skledice oli baretice lizhkako Iegrazho polagaio, inu te Otroke pregouore, tu ie nim S. Nicolaush dal*. Ramovš jo označuje kot »temno besedo«, ki pomeni verjetno skledica, in doda vprašaj. Da gre za poseben tip pokrivala, pravilno opozarja Grošelj (1974).

³ Pomensko jo je opredelil kot 'vodnik, vodec', sicer pa tudi njo označuje kot »temno besedo«.

⁴ *Špinat* po Ramovšu pomeni 'čipke', kar razlaga z metaforičnim pomenskim premikom z osnovnega pomena 'rastlina', katere listi in semena imajo obliko čipk na robu.

⁵ Dalmatinovo dosledno pisno ločevanje zvenceh in nezvenceh sičnikov in šumevcev kaže na zvencež izgovor: *žlemanje*.

⁶ Ramovš je spregledal, da gre za napačni Trubarjev zapis besede *veža* (*fo no polushili veno vseho*), in menil, da je beseda *vseha* napačen zapis besede *vseka* 'grob, vsekan v skalo'.

(*rufjaniti, svarež*), zlasti ne v primerih, ki so znani iz Pleteršnika ali niso pomensko vprašljivi; pomensko razlago včasih nadomesti podatek o izvoru besede. Ponazarjalne citate iz Trubarja redno navaja.

Leta 1916 se je vrnil k nekaterim izvorno, pomensko in besedotvorno temnim besedam iz prve obravnave (*ivog*,⁷ *plumbart, okorneti*), s katerimi so se soočali tudi nekateri drugi raziskovalci (L. Pintar, F. Kidrič), in obdelal še nekaj novih (*sraga, tvor, ubogati*).

Z nastankom in pomenom posameznih Trubarjevih starinskih oz. ožjenarečnih besed se je v posebnih sestavkih Ramovš ukvarjal tudi kasneje: leta 1949 z zvezo *od mládiju* 'od mladega', 1950 z zvezo *h pomočjanj* 'na pomoč', 1952 ponovno z besedo *plumbart* – tokrat z razkrito etimologijo in pomenom ('cerkveno milostno (jubilejno) leto') – in še z *avštija* 'upor'.

V letih 1988 in 1990 je V. Gjurin predstavil tri slovarske sestavke iz Dalmatinovih dveh registrov: *vamp, hod* in *ravenžena*. Pomene iztočnic določa z njihovo rabo v biblijskem sobesedilu, upošteva pa tudi druge pomene ustreznice iz neprvih stolpcev (npr. *trebuh, keshmani, kerepuhi, felleki* v tretjem, kajkavskem stolpcu h kranjski iztočnici *vamp*).

F. Novak predstavlja celotno pomensko strukturo posameznih besed v člankih redkeje, npr. besedo *gosposčina* (1984), največ njegovih besednopomenskih analiz pa je zbranih v poskusnem snopiču slovarja (2001), kjer posveča pozornost zlasti samostalniku (*konj, pravica*), manj števniku (*sedem*), prislovu in vezniku (*potehmal*). Na kar treh mestih (2001, 2004, 2007b) se ukvarja z vprašanjem, na koga se nanaša ime Philopatridus Illyricus iz Trubarjeve prve knjige iz l. 1550, in na koncu (2007b) ugotavlja, da je to Primož Trubar sam.

F. Premk je v zadnjih 20 letih (od 1988 do 2007) objavila vsaj deset besedil, ki z naslovi napovedujejo leksikološke obravnave posameznih besed (*sela, mana, srce, oko, saj/sa/vsaj, ofer, sam*) oz. besednih zvez (*k'ljubi, k'ljubu*), delov besednih družin (*red, poredu/poredi*) oz. pomenskih skupin (dišave, dragocena oblačila, drevesa). V kontrastivnem članku o ključnih blicizmih *srce* in *oko*⁸ npr. meni, da dosega Trubar »z lastnimi stilnimi variantami zgoščenost in pomensko nabitost izvirnikovega besedila«, za kar najde motivacijo v »nadjezikovni jezikovni resničnosti« (2001, 309 in 302). L. 2006 (496) govori v obravnavi s pomenljivim naslovom *Red, poredu/poredi do reda v slovenski protestantiki*, da vladajo v Bibliji »posebni zakoni o času in prostoru, o zaporednosti in sočasnosti, ki so jih protestanti dojeli«. Njeni članki nam ne ponujajo za leksikologijo relevantnih podatkov, ki bi bili uporabni pri nadaljnjih jezikovnih analizah. Udeležena je bila tudi pri poskusnem snopiču, s štirimi krajšimi gesli samostojno in s petimi v sodelovanju s soavtorjema.

Izraze, ki v 16. stoletju poimenujejo različne vrste učencev (*joger, mlajši, apostel...*), predstavlja skupaj z njihovimi medsebojnimi razmerji pri posameznih avtorjih in v

⁷ Tokrat je besedo glasoslovno in izvorno razložil: z besedoslovnega vidika je pomembno, da je po njem prevzeta iz nemščine in da jo v skladu z izgovorom zapišemo *ivog*.

⁸ Besedi *srce* in *oko* sta trdni sestavini slovenskega besedišča in sami na sebi nista blicizma, ampak sta lahko to samo kot sestavini predstavljenih frazemov (*nagniti srce*) ali prostih besednih zvez (*naš jezik poln petja*).

okviru celotnega tedanjega knjižnega jezika nazorno s pomočjo tabel in s pomenskimi razčlenitvami J. Narat (1998).

Z vprašanjem referenčnosti v Dalmatinovi Bibliji se na primeru besede *buča* ukvarja I. 2001 S. Sirk ter s pomočjo botaničnih podatkov in njene rabe v starejših slovarjih in urbarjih dokazuje, da pomeni danes drugo rastlino (*Cucurbita pepo*) kot v 16. stoletju (*Lagenaria siceraria*).

K. Ahačič (2007d: 31–36) si v zvezi z naslovniki protestantskih del v času njihovega nastanka postavlja vprašanje o tem, kdo je *preprosti človek* in kdo *gemeiner Mann*, in ugotavlja, da ju ne smemo enačiti, saj moramo ločevati med nemškima pridevnikoma *einältig* in *gemein*. Prvega prevaja v tej zvezi s *preprost*, drugega z *navaden*, za prvega je značilno neznanje latinščine in nemščine, drugi je splošno izobražen laik ali pripadnik nižjega klera, ki je sposoben sam prebirati protestantske knjige, četudi jih ni vedno sposoben v polnosti doumeti.

1.1.2 Prevzete besede

Na razširjenost prevzetih besed, zlasti germanizmov, v jeziku 16. stoletja je prvi opozarjal Kopitar 1808. Povezoval jih je z mestnim govorom in pri tem opozarjal zlasti na skladnjo.⁹ Tega pojava ni mogel tudi v prihodnosti obiti nihče, ki je raziskoval tedanje besedje (Levec 1878, Oblak 1891, Kidrič 1919, Ramovš idr.), izključno z njim pa se je ukvarjalo manj raziskovalcev.

Za poseben tip besednega prevzemanja velja kalkirano prevajanje, ki je značilno za reševanje težav pri začetnem oblikovanju knjižnih jezikov, zvrsti ali terminologij; umešča se ga na vmesni prostor med prevzete in domače besede. V knjižni slovenščini 16. stoletja je evidentirano opazno kalkiranje po nemščini, manj latinščini, tudi hebrejščini.

1.1.2.1 Germanizmi

V jubilejnem letu 1986 (400. obletnica Trubarjeve smrti) je A. Janko objavil dva članka o Trubarjevih germanizmih. V prvem (1986b) je predstavil 186 germanizmov iz 109 različnih osnov v Trubarjevem Katekizmu 1550, jih razvrstil po pogostnosti (76 z eno samo pojavitvijo, *leben* kot najpogostejša pa se pojavlja 77-krat) in nekatere od bolj uveljavljenih izvorno in pomensko analiziral. O času in smeri prevzema govori tudi v drugem besedilu (1986a), kjer obravnava germanizme iz Trubarjeve Cerkovne ordninge, ki označujejo krščanske etične vrline (*almožna*, *andaht*, *bruma* idr.) in človeške pregrehe (*loter*, *mordar*, *nid* idr.), in za razvrščene v pomenske skupine ugotavlja pomensko strukturo v slovenščini ter jo primerja z nemško.

V letih 1987 in 1988 je J. Toporišič obravnaval germanizme pri Trubarju v treh razpravah. Na začetku (1987) predstavlja njihovo zastopanost v rokopisnem predtrbarskem času in ugotavlja, da so iz nemščine prevzemali zlasti besede za verske pojme, po nemškem vzoru pa s prislovi krepili glagole s slovenskimi predponami (kalkiranje) in uporabljali določni člen. Primerjava med kratkimi odlomki iz treh Trubarjevih del iz različnih obdobj (1550, 1557 in 1595) je avtorju pokazala, da tipološko glede besednih

⁹ Po Kopitarju (1808: 28) je Trubar pisal nemško s kranjskimi besedami.

germanizmov ne prinašajo bistvenih novosti, le več jih je, zlasti velja to za tipično protestantske izraze. Iz katekizemskih konkordanc Neweklowskega je izpisal 135 besed s korenskimi morfemi iz nemščine in jih razvrstil v dve skupini: splošnocivilizacijsko in versko-nravno besedje, in jih utemeljeval pretežno s pomanjkanjem domačih besed ali pa s potrebo po pomenskem ločevanju (*štima – glas*).

Dozdaj zadnja je obravnava Trubarjevih germanizmov v Eni dolgi predgovori iz l. 1557. H. Jazbec je l. 2007 objavila svojo magistrsko nalogo, v kateri so tudi za to Trubarjevo delo potrjene že znane ugotovitve iz Jankove obravnave Katekizma 1550 (1986a), da so v celotnih korpusih obeh Trubarjevih del samo 4 odstotki iz nemščine prevzetih besed. Zabeležila je 267 besed iz 157 različnih korenov – tudi tu je najpogostejša *leben* (143-krat) – jih obdelala po besednih družinah, tako da je z glasoslovno-naglasno substitucijsko metodo ugotavljala čas in smer prevzema, s pomenskoprimerjalno pa morebitne pomenske spremembe slovenske besede v primerjavi z izhodiščno nemško.

Čeprav spada problem večine kalkirano prevedenih glagolov na področje besedotvorja, ne moremo mimo njega pri tem zoženem pregledu besedoslovja. S kalkiranim prevajanjem iz nemščine – po I. Němcu je to intelektualnejši postopek od golega prevzemanja besed (Merše 1984, 239) – se ukvarja največ M. Merše. Že v magistrski nalogi o besedotvorni in semantični strukturi glagola v jeziku Jurija Dalmatina iz l. 1984 (239–251) je razvrstila glagolske kalke, ki so v veliki meri dokazano motivirani z Luthrovo prevodno predlogo, v tri skupine: 1) z abstraktnim pomenom (*doli dejati* 'uničiti'); 2) z izpraznjenim pomenom prislova (*gori buditi* 'buditi'); 3) s podvojenim pomenom prislova in predpone (*noter vdahniti* 'vdahniti'). Kriterije za podrobnejšo pomensko delitev in razmislek o razmejitveni črti med prislovom v prislovni funkciji in prislovom kot delom glagola podaja M. Merše v širše zasnovani razpravi o glagolskih kalkih v zgodovini slovenskega knjižnega jezika l. 2003. Razmišlja o vplivih besednega okolja na pomenske premike in opozarja na težje razločljive pomenske odtenke (*doli sneti truplo z drevesa / prstan z roke*). Za Trubarja presenetljivo ugotavlja, da je pri predpinskih glagolih večkrat zanemarjal prislovno sestavino kot Dalmatin, vendar je na to verjetno vplivala Erazmova latinska prevodna predloga, ki jo je po Ahačiču (2007d) Trubar največ uporabljal. Negativni trend pri glagolskih kalkih odkriva Merše (2003) pričakovano tudi pri Krelju in Juričiču, še bolj pa pri poznejših obdobjih. Problem postavlja še v širši slovanski okvir in tudi tam se ji potrjuje povezava z nemščino. Pomembna je tudi njena ugotovitev, da prislovne sestavine sestavljenih glagolov ne vplivajo na spremembo glagolskega vida osnovnega glagola (Merše 1995).

1.1.2.2 Romanizmi

Z romanskimi prvinami v Trubarjevem in Kreljevem jeziku nas seznanja v članku iz l. 1987 N. Godini. Preseneča z ugotovitvijo, da imata Trubar in Krelj 26 skupnih besednih romanizmov (*bandero, goljufati*), samo v Krelju pa jih je bilo odkritih še enkrat toliko (*barkador, poet*). Pri tem upošteva tudi besede, ki so očitno prevzete preko nemščine: *falš, štima*.

1.1.2.3 Slovanizmi

V obravnavi Kreljevega jezika v Otročji bibliji M. Orožen (1987a, b) izpostavlja njegovo uporabo slovanskega izrazja (*blagoslov, slovo*) za nadomeščanje Trubarjevih germanizmov (*žegen, puštab*), posebej pa poudarja, da izvernih slovenskih besed Krelj ni nadomeščal brez potrebe z glagoljaškimi ali mlajšimi hrvaškimi.

1.1.2.4 Hebraizmi

S hebraizmi v knjižni slovenščini 16. stoletja se ukvarja F. Premk. Hebraizmu *sela* npr. pripisuje pomenske razlage besednih zvez in stavkov, ki stojijo pred njo. Med hebraizme prišteva med drugim zveze *pustiti prepisati* (za prevzemanje izvirnega vzročniškega glagolskega stila), *sin božji* (skladenjski hebraizem), *k'ljubu, k'ljubi* (paradoks) idr. (Premk 1992, 2003c, 2005 idr.).

1.2 Sinhrono-diahrone raziskave posameznih besed in skupin besed v 16. stoletju in drugih obdobjih

H. Orzechowska (1974) predstavlja življenje nekoč (v stari cerkveni slovanščini) homogene sopomenske skupine *veděti – znati – uměti* v slovenskem knjižnem jeziku v 16. in naslednjih stoletjih vse do sodobne slovenščine in odkriva na osnovi vezljivostnih razlik teh glagolov spremembe v njihovi pomenski strukturi oz. njihove medsebojne pomenske oddaljitve.

V Zgodbi o *ljudstvu* nas J. Müller (1999) seznanja s Trubarjevo, Dalmatinovo, Kreljevo in Juričičevo rabo besede *folk* 'ljudstvo' – z zgledi potrjuje štiri pomenske enote – v nadaljevanju pa s Čandkovimi nadomestnimi izrazi (*ljudstvo, narod*) in z nadaljnjim življenjem te (so)pomenske skupine, tudi v slovarjih. Leto dni kasneje (2000) so bili predmet njegove raziskave izrazi za svetopisemskega *tetrarha*, zabeleženi od Trubarjevega svetopisemskega prevoda do standardnega iz l. 1997 in raziskovani zlasti z vidika pomenske ustreznosti. Največ raziskovalne pozornosti pa je Müller (2002) posvetil vprašanju o imenu *Slovenci, slovenski* v 16. stoletju. Na osnovi rabe v domačih (Trubar, Dalmatin, Bohorič) in tujih (nemških, latinskih) besedilih dokazuje, da gre vedno za pomen 'Slovani, slovanski', ki pa ga pragmatični položaji ali prilastki konkretno ozemeljsko določajo.

J. Narat 2006 je v časovno različnih bibličnih prevodih (od 1584 do 1997) najprej proučevala pomensko polje 'strani neba' (npr. *polnoč* 'sever'), l. 2007 pa še besedi *noga* in *glava*. V prvem članku se kažejo leksikalne spremembe v 450-letnem časovnem loku, v drugem pa pogojenost frazemskih sestavov s tipom besedila in s konkretnimi prevodnimi predlogami, hkrati pa tudi bolj ali manj konstruktivna izraba domačih jezikovnih sredstev.

1.3 Obravnava posameznih terminologij v 16. stoletju

Novak 2004 govori na 20 straneh (136–156) o terminologizaciji v knjižnem jeziku 16. stoletja in navaja pet terminoloških področij, ki so »doživela v reformacijski dobi na Slovenskem velik razmah« (142): versko (teološko, svetopisemsko, obredno,

verskoorganizacijsko), jezikoslovno, družbeno, pravno in vojaško. Uresničitve teh terminoloških področij prikazuje v nadaljevanju po 15 pomenskih skupinah (navedenih pri frazeologiji, gl. 1.5.3). L. 2007 je Novak prej predstavljenim terminološkim področjem dodal še nekaj opaženih: šolsko, upravno, zdravstveno, ribiško, rudarsko in še nekatera.

Raziskanih je šest terminoloških skupin, v glavnem sinhrono, (tudi) v časovnem preseku sta prikazani versko in živalsko izrazje, primerjalno z drugimi jeziki pa drevesno.

1.3.1 Versko izrazje

Dozdaj najpopolnejši pregled med terminologijami v knjižnem jeziku 16. stoletja je doživela krščanska obredna terminologija. Z njo se ukvarjajo raziskovalci že več kot 130 let, tj. od Miklošiča (1875) preko Kidriča (1919), Grafenauerja (1931), Rajhmana (1977), M. Orožen, Novaka do A. Legan Ravnika v najnovejšem času.

Miklošič (1875) je bil pozoren le na izvorno slovansko izrazje, a podatkov za 16. stoletje dobimo v njegovih knjigi malo.

Grafenauer (1931) na osnovi časovno različnih (od Celovškega rokopisa preko Trubarja in Alasie do Schönlebn), a jezikovno zelo podobnih zapisov molitve apostolska vera dokazuje, da ne gre za več prevodov, ampak le za razvoj enega in istega besedila.

Rajhman (1977) je v 20 strani obsežnem poglavju, naslovljenem Trubarjev teološki slovar, razvrstil Trubarjevo krščansko terminologijo iz Katekizma 1550 v tri skupine: 1) teološki izrazi iz izročila (*gnada*, *život*, *čest*, *bogastvo* 'kraljestvo', *zlodej*); 2) novi teološki izrazi (*šega*, *bruma*, *gmajna*); 3) izrazi, ki niso strogo teološki (*grunt*, *cagati*, *cbivlati*). Obravnava teh in nekaterih drugih izrazov pomeni njihovo pomensko opredelitev, ki včasih potrjuje prevladujočo pomensko specificiranost posameznih izrazov (npr. *leben* 'življenje', *život* 'telo', redko 'življenje'), spet drugič prevladujočo sopomenskost besed (*gnada* in *milost* 'gratia'), prikazana pa je tudi stopnja njihove terminologiziranosti. O Trubarjevi rabi tujk meni, da so obdelane enostransko, saj jih je Trubar občutil povsem drugače kot npr. Kopitar.

O dveh tipih slovenske liturgične terminologije govori v osemdesetih letih M. Orožen (1985 in 1986). Tako vzhodnoslovenska v veliki meri ohranja starocerkvenoslovensko izrazje, v osrednjeslovenski pa ob skupnih arhaičnih terminih (*život*, *zlodej*) opaža razmah kalkov in adaptirank nemškega izvora, ki so izrinili ali izrivajo starejše slovenske izraze, rezultat tega soobstajanja pa so številne sopomenske skupine.

A. Legan Ravnika je v svoji disertaciji iz leta 2001 podala sinhrono-diahroni pregled krščanske obredne terminologije od njenih evidentiranih začetkov v Brižinskih spomenikih do vključno obdobja romantike. 16. stoletje je po predknjižnem obdobju predstavljeno na drugem mestu (od str. 89–143). Korenitost pojmovnih sprememb (*stara božja maša*), pričakovana izrazna spremenljivost ter hkratna presenetljiva stabilnost na tem področju so razvidne sproti, sintetično pa iz sklepnih delov k posameznim poglavjem. Širitev obredne terminologije se odraža zlasti v množitvi stalnih besednih zvez z že obstoječo odnosnico (*vera*, *cerkev*, *molitev*) in novotvorjenk. Posamezna poglavja je kasneje razširila in poglobila ter leta 2008 objavila kot knjigo z naslovom *Slovenska krščanska terminologija : od Brižinskih spomenikov do srede 19. stoletja*. Prvotni

izraz »obredna terminologija« (2001, 2003) je zamenjala z natančnejšo »krščansko terminologijo« (2004, 2005), kasneje (2006 – govori o 19. stoletju) piše o »liturgični terminologiji«, kar kaže na še danes aktualne poimenovalne težave v terminologiji. Razlike v pojmovni vsebini enakoizraznih katoliških in protestantskih terminov odkriva (2001, 2003) tudi s pomočjo Trubarjevih, Kreljevih in Dalmatinovih razlag v besedilih (npr. *pokora*, *maša*, *obhajanje*, *krst*). Pri bogati terminološki sopomenskosti v 16. stoletju opozarja na neustaljenost in s tem neobstočnost številnih izrazov. Sopomenskost je večkrat izpričana tudi zaradi zamenjanega vrstnega reda v terminoloških besednih zvezah, kar pa po Legan Ravnikar (2005) ne pomeni stilne zaznamovanosti.

1.3.2 Pravno izrazje

S pravnim izrazjem¹⁰ v knjižnem jeziku 16. stoletja se ukvarja K. Škrubej, prvič v magistrski nalogi o slovenskem pravnem izrazju v Dalmatinovi Bibliji (Škrubej 1998). Razvršča ga v pet osnovnih skupin: socialna struktura, ustavno-upravno, civilno-pravno, kazenskopravno ter rodbinsko in dednopravno izrazje, posamezne izraze in pojme pa z bogatimi ponazorili iz standardnega prevoda Svetega pisma (izhodišče) in iz Dalmatina razčlenjuje tudi pomensko. Ob posameznih izrazih se sprašuje, za katere institute hebrejskega prava dejansko gre v izvirnem besedilu in v katerih okvirih jih je dojemal Dalmatin (npr. *jutrnja*). Opozarja na veliko množino prevzetega besedja v zvezi z dedovanjem (*erbsčina* itd.). Njen pristop uspešno združuje pravno- in jezikovnozgodovinsko metodo.

Kot pomembno razvojno stopnjo obravnava primere iz 16. stoletja K. Škrubej v monografiji *Ritus gentis* iz leta 2002. S pomočjo bogate pravno- in jezikovnozgodovinske ter primerjalnojezikoslovne literature odkriva pomenske razvoje posameznih besed in vzroke zanje. V monografiji iz leta 2002 na skoraj sto straneh obravnava jezikovno gradivo; leksika iz 16. stoletja je upoštevana in analizirana kot izpričana vmesna (*priseči* itd.; *zakon*, *zakonik* v pomenu 'poroka', *zakon* 'lex' samo v Registru; *oblast* itd.; *zoprnik*; *soditi* itd., ne pa *sodnik*; *gospod* itd.; *vera* itd. 'Glaub'; *pričati* itd.; *dežela*) ali začetna stopnja (*odvetnik*; *svet* 'zbor'; *svetnik* 'član zbora'; *obiskanje*), odvisno od časa izpričanosti v pojmovnih skupinah, podrobneje pa predstavlja besedo *obiskanje* v pomenu 'preiskovanje' in 'kaznovanje' ter ugiba, ali gre pri zadnjem pomenu za ohranjeni pomenski arhaizem ali pa za vsebinsko kalkiranost po nemščini. V Gorskih bukvah razloži – po Dolencu – izraz *obiskanje* kot 'obisk na domu z namenom poravnave oz. napovedi pravde' (2002: 190–191), enako v Škrubej (2007: 256).

1.3.3 Jezikoslovno izrazje

Čeprav je bila Bohoričeva slovnica slovenskega jezika pisana v latinščini, se v različnih slovenskih besedilih iz druge polovice 16. stoletja najde kar nekaj slovenske jezikoslovne terminologije, ki jo sporadično predstavlja Novak v člankih in knjigi 2004, celoviteje pa Ahačič (2007a). Zanimiva so zlasti opozorila na posamezne splošno znane besede s presenetljivimi terminološkimi pomeni, npr. *razum* in *zastop* 'pomen'.

¹⁰ O pravnem izrazju in ne o terminologiji govori zato, ker »danes terminologija označuje tisto izrazje, ki mu določen pomen priredi stroka, izrazje pa pokriva širše pomensko polje« (Škrubej 1998: 6).

1.3.4 Poklicno izrazje

Presenetljivo bogato izpričanost poklicnih poimenovanj v 16. stoletju kaže Merše (2007b), in to ne le veliko raznovrstnost poklicev oz. dejavnosti, ampak tudi pestro sopomenskost ter glasovno in besedotvorno variantnost teh poimenovanj, ki je ugotovljiva v celotnem besedilnem korpusu 16. stoletja, te skupine pa so pogosto dodatno razširjene z besedjem iz registrov in slovarjev. V članku je opozorjeno na dodatno sobesedilno obvestilnost posameznih primerov (kaj vse npr. dela *cimerman*), na spolske pare (*kramar* in *kramarica*), na veččlenske naštevalne nize (*Dèrvarji inu Zimermani*) ter dvojne in trojne formule s poklicnimi izrazi (*Sakaj on je kakòr eniga Slatarja ogin, inu kakòr Shajfa teh Stoparjeu* – DB 1584), na (ne)vezanost na prevodne predloge, na rabe v drugotnih pomenih. Izčrpnost tega prikaza je možna zaradi optimalne izrabe popolno izpisanega gradiva iz vseh protestantskih del tega obdobja.

1.3.5 Živalsko izrazje

Megiserja 1592 uporablja I. Orel (1998) kot izhodiščno stopnjo v razvojnem prikazu živalske terminologije v starejših slovarjih in ugotavlja pomen načrtnega nastajanja terminologij v 19. stoletju, ki pa še ni našlo pravega odraza v sočasnih slovarjih. V Megiserju 1592 je odkrila in v članku navedla ok. 150 živalskih izrazov različnega izvora, kar je »kar bogat zbir«, čeprav gre le za najosnovnejše znano besedje.

1.3.6 Rastlinsko (drevesno) izrazje

Dvoavtorski članek A. in F. Premk iz l. 2007 govori o drevesnih poimenovanjih v slovenščini (16. stoletje in sodobnost), latinščini in francoščini; avtorici predvidevata, da bo 9 strani dolg slovar s slovenskimi iztočnicami uporaben pri pisanju slovarja slovenskih protestantskih piscev.

1.4 Besedoslovne raziskave posameznih besednih vrst

Med besednimi vrstami je slovnično in besedoslovno najtemeljiteje obdelan glagol. Obravnave M. Merše, glavne specialistke za besedotvorno in pomensko strukturo glagola v knjižni slovenščini 16. stoletja, segajo od razmerja med besedotvornimi in besednimi glagolskimi pomeni, tvorbe konkurenčnih razmerij med besedotvorno različno uresničenimi glagoli ter med prevzetimi in domačimi osnovami, preko razvojne linije posameznih jezikovnih pojavov v nadaljnjih stoletjih, do ugotavljanja tako vidskih nasprotij in različnih vrst glagolskega dejanja kot pomenskih razlik, ki presegajo vidsko problematiko in spadajo zlasti na področje pomenoslovja. Vsi glagolski slovarski sestavki – in še nekateri drugi – v poskusnem snopiču so njeno delo. V poskusnem snopiču je avtorica vseh glagolskih slovarskih sestavkov in posameznih prislovnih, členkovnih, medmetnih in samostalniških.

S pomensko zgradbo samostalnika v tem obdobju se ukvarja F. Novak. Zlasti ga zanima nastajanje drugotnih pomenov, njihova predvidljivost in uresničenost ter njihova stilna zaznamovanost. Svoje znanje in izkušnje je strnil pri obdelavi večine samostalniških iztočnic v poskusnem snopiču. V disertaciji J. Narat (1999) je na osnovi samostalniških spremenljivk primerjalno prikazana samostalniška pomenska struktura v 16. in konec 18. stoletja, tako da je razvidna 200-letna izrazno-pomenska razvojna

linija. Na pretežno samostalniških zgledih, zlasti besednozveznih, je gradila svojo disertacijo (2001) in iz nje izhajajoče razprave o stalnicah in spremembah v večstoletnem razvoju krščanske terminologije A. Legan Ravnika.

Na pogosto kalkiranost predložnih zvez v knjižni slovenščini 16. stoletja opozarja I. 1975 M. Orožen. Kasneje (od 1993 dalje) je v disertaciji in razpravah, ki so nastale na njeni osnovi, I. Orel natančno obdelala izrazno podobo ter slovnično in (kategorialno) pomensko zgradbo predloga od 16. do druge polovice 19. stoletja.

O členu in stopnji njegove (ne)prevzetosti pišejo od Kopitarja naprej. L. 1972 npr. M. Orožen izpostavlja rabo kazalnih zaimkov tipa *leta* v 16. stoletju, da bi se s tem izognili prepogostim vprašanjem o zaimkovni ali členski rabi besede *ta*.

V ožjo besedoslovno problematiko sega le ena obravnava pridevnika, tj. članek F. Premk iz l. 2000 o neobičajnih jezikovnih sredstvih za izražanje pridevniškega stopnjevanja (z besedama *čez*, *celo*), medtem ko se razprave drugih avtorjev ukvarjajo v prvi vrsti z besedotvorjem in konverzijo pridevnika.

Trubarjevi vzročni vezniki so predstavljeni primerjalno glede na sodobno jezikovno stanje v kratkem Kebrovem prispevku iz l. 1986. Kasneje (2001) je Novak predstavil v Poskusnem snopiču veznik *potehmal* v vsej njegovi pomenski razvejnosti.

1.5 O besedah, pomenih in medsebojnih razmerjih

Izpostavljene bodo le tiste raziskave, ki se ukvarjajo posebej z navedeno problematiko.

1.5.1 Poimenovanje novih pojmov

Po Novaku (2001) se s poimenovanjem novih pojmov ukvarjajo raziskovalci že od Oblaka 1891 naprej. Navaja še Kidriča (1919), Rajhmana (1977), A. Vidovič Muha (1984), M. Orožen (1986/87), M. Merše (1995) in sebe (Novak 1986). Ostali so neimenovani »številni« (Novak 2001: 106): »Izredno veliko je ugotovitev o teh vprašanih pri številnih avtorjih, nastalih ob raziskavah posameznih vprašanj.« Od 38 Trubarjevih latinskih besed, navedenih v predgovoru l. 1557 kot težki primeri pri prevajanju, jih Novak vzorčno predstavi šest: *adoptio*, *contentio*, *locus*, *occasio*, *panes propositionis*, *tabernaculum*. Motivacijo za praviloma različne slovenske ustreznice – kar je znak iskanja in neustaljenosti – išče v latinski Vulgati in nemškem Luthru. Navaja devet postopkov, ki so jih pri poimenovanju novih pojmov uporabljali protestantski pisci: 1) nova tvorjenka; 2) prevzem tuje besede; 3) opisna razlaga; 4) večpomenskost; 5) večbesedna poimenovanja; 6) nenevtralni izraz iz domačega govora; 7) (ne)obstočnost novega izraza; 8) kalkiranje; 9) sopomenskost. S to problematiko se Novak ukvarja že od 80. let dalje: 1984, 1986a, 2001, 2004 in 2007a.

1.5.2 Večpomenskost

F. Novak od l. 1982 raziskuje večpomenskost v knjižni slovenščini 16. stoletja. Zanimajo ga zlasti systemske možnosti pomenotvorja znotraj posameznih pomenskih skupin in njihove uresničitve v 16. stoletju. Tako posveča raziskovalno pozornost vsem evidentiranim pomenskim pojavom, konkretne pomenske enote pa skuša umestiti v

okviru sistema. Ta pristop je značilen za tri njegove članke (1984, 1986a in 1986b) in knjigo *Samostalniška večpomenskost v jeziku slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja* (2004), ki je v osnovi njegova disertacija in vsebuje v prvi vrsti tipološki popis uresničenih pomenskih premikov pri samostalniku tistega časa. Triavtorski članek (Novak, Jakopin, Merše) iz leta 1996 nas seznanja z dotedanjimi raziskavami besedja slovenskih protestantov, v monografiji (2004) pa je dotedanje raziskave predstavil podrobneje, žal zadnje desetletje pomanjkljivo. Večkrat opozarja na hiter leksikalni razvoj tedanje knjižne slovenščine in navaja tipologijo besednega izbora glede na vsebinsko in stilno razslojenost besedja, različnost jezikovnih virov, iz katerih so zajemali, medbesedna pomenska razmerja in vrste pomenskih premikov.

1.5.3 Homonimija

J. Rigler (1968) dokazuje pri rabi tako *e*-jevskih kot *ej*-jevskih refleksov za *ě* s Trubarjevo težnjo po pisni diferenciaciji homonimov (*svejt* 'mundus', *svet* 'sanctus'; glagol *pejti* in števniki *peti*).

V Besedišču (Wörterverzeichnis) iz l. 2006, ki je na osnovi vseh svetopisemskih besedil iz 16. stoletja nastalo v Sekciji za zgodovino slovenskega jezika, so predstavljene poleg besednovrstnih podatkov tudi homonimi, ki so pojmovani zelo široko, saj so poleg besed z enako grafično podobo in z odsotnostjo medsebojne pomenske povezanosti – podobno kot v novem Slovenskem pravopisu – enako označene tudi nove besede, nastale na osnovi besednovrstnih premikov.

1.5.4 Frazeologija

S frazeologijo v protestantskih besedilih so se soočali skoraj vsi raziskovalci pomenske strukture besed iz 16. stoletja. Izpostavila bi le dve imeni: F. Novak in E. Kržišnik. F. Novak je v svojih raziskavah pomenskih premikov frazeologizacijo redno omenjal in navajal ponazorila zanj, v monografiji o samostalniški večpomenskosti (2004, 180–203) pa je obdelal frazeologizacijo pri 15 samostalniških pomenskih skupinah: človek, nadnaravna bitja, deli človeškega telesa, lastna imena, živali, rastline, objekti (skupaj z napravami in orodji), prostor, snov, dejanje, občutje, stanje, trajanje, lastnost in stvarne pomenske skupine.

E. Kržišnik 1986 govori o treh tipih stalnih besednih zvez v Trubarjevi Cerkovni ordningi in o kasnejšem postopnem prehajanju iz nižjega tipa v višji, pravi frazemski. V ta tip uvršča tudi glagolske kalke, tj. prevedke nemških sestavljenih glagolov tipa *gori vzeti* 'sprejeti'.

1.5.5 Sopomenskost

O oblikovanju glagolskih sopomenskih skupin in njihovih notranjih odnosih v Dalmatinovi Bibliji večkrat piše M. Merše (največ v Merše 1984, 1986, 1989). Pozornost posveča zlasti t. i. konkurenčnim razmerjem, ki jih oblikujejo glagoli z različnimi predponami, z glasovno variiranimi koreni, enočlenski in besednozvezni glagoli, domači in prevzeti. Z vključitvijo analognih primerov iz Japljevega svetopisemskega prevoda dokazuje, da so se čez dvesto let konkurenčna razmerja praviloma razreševala v smeri, ki se je kazala že v 16. stoletju.

Besede iz neprvih stolpcev Registra 1584, uporabljene v Bibliji kot sopomenke, so po M. Orožen (1983/84, 1986b, 1989b) zaradi pripadnosti različnim narečjem t. i. kontaktni sinonimi. Piše o »pomenski in stilistični izrabi« Registra v Dalmatinovi Bibliji; z njegovo pomočjo naj bi pripadniki drugih slovenskih in hrvaških narečij razumeli besede iz kranjskega stolpca, ki so kot registrske iztočnice uvrščene tja neposredno iz Biblije. Z odkrivanjem številnih besed iz koroškega in »slovenskega oz. bezjaškega« stolpca v besedilni rabi se ji potrjuje misel o oblikovanju sopomenskih skupin v knjižnem jeziku na osnovi izbora iz različnih »deželnih jezikov«. Pri zvezdičnih in kratkih črkovnih sopomenskih opombah, nanašajočih se na besede iz besedila – tudi te opombne besede so pogosto iz neprvih registrskih stolpcev – poudarja njihovo razlagalno funkcijo, pri rabi teh besed v besedilu pa zlasti stilistično. V želji biti čim bolj nazorna navaja veliko množino sobesedilnih zgledov, ki zaradi ohlapnih načel pri razvrščanju in zaradi odsotnosti analize žal ne nudijo konkretnih besedoslovnih rezultatov.

O sopomenskosti v Dalmatinovi Bibliji je J. Narat l. (1989) napisala magistrsko nalogo (tudi 1991, 1991/92). Ugotavlja, da prevladujejo po eni strani sopomenke z abstraktnim denotatom in po drugi sopomenske skupine z izključno domačimi sopomenkami, medtem ko sopomenski pari z domačim in prevzetim členom pogosteje izkazujejo popolno sopomenskost, hkrati pa je soobstoj domače in prevzete sopomenke opaznejši zaradi središčnosti pojmov, ki jih poimenujejo. Vloga delne sopomenskosti je v prvi vrsti pomenska, popolne pa stilistična.

2 Besedoslovne raziskave posameznih del iz 16. stoletja

2.1 Sinhrona besedoslovne raziskave posameznih del iz 16. stoletja

Prvi sistematični prikaz knjižnega besedja iz 16. stoletja najdemo v Levcu 1878. V razpravi, dolgi 40 strani, obravnava jezik Trubarjevega prevoda Matevževega evangelija, in to njegovo tretjo izdajo v sklopu celotnega prevoda Nove zaveze iz leta 1582. Slovničnemu prikazu, ki obsega predstavitev glasoslovnih, oblikoslovnih in skladenjskih značilnosti, je dodal obsežen (na 16 straneh) besedoslovni del, tj. abecedno razvrščeno in slovaropisno obdelano izbrano besedje. Iztočnici praviloma sledi nemška ustreznica, kdaj tudi pomenska razlaga (*škufica* 'eine Münze vom kleinsten Werte'), navedene so morebitne variante (*gdje und gdi*), dalje opozorila o neustrezni pisni uresničitvi (*altman für avtman*), ponazorjena še z drugimi istovrstnimi zgledi, konkretizirana pokrajinsko (cela Kranjska) oziroma avtorsko (Trubar, Dalmatin in Krelj), alternativno pa tudi časovno (sodobno stanje). Izpostavljena je narečnost posameznih besed (npr. *an* 'en'), občasno je navedena informacija o izvoru (*betež*), praviloma skupno z virom (*Mikl.*), opozorjeno pa je tudi na izpad obravnavane besede v sodobnosti in morebitni obstoj druge iz te besedne družine (*betežen*), dalje na novotvorbe v 16. stoletju (*jogrstvo*), včasih tudi na njihovo nepravilnost (*shodališče*), na Trubarjev neustrezni besedni izbor (*anež*) v nasprotju z Dalmatinovim ustreznim (*richtig koper m. Dalm.*), na neustrezno pokrajinsko določitev v Dalmatinovem Registru 1584 (*umrlec* je po Registru koroška, vendar jo ima v besedilu izpričano tudi Trubar), za nas pa so pomembne zlasti občasne pomenske razčlenitve (npr. *ječa* 'Gefangenschaft' in 'Gefängniss', *bolezan* 'Krankheit'

in 'Schmerz', *prebivati* 'übrig sein', 'bleiben' in 'wohnen', *premoči* 'vermögen', 'können' in 'besiegen', *vojska* 'Armee' in 'Krieg', *žlahta* 'Geschlecht' in 'Art'¹¹) in opozorila o spremembah pomena (*život* 'Leben' z dodano pripombo »jetzt bedeutet es nur Leib«). Opozorjeno je tudi na izpust besed (npr. *de*) v določenih stavčnih konstrukcijah. Za sodobnega bralca je npr. dodano v 16. stoletju še neizpričano sopomensko pojasnilo: *hišni oča statt domačin*.¹²

Slovaropisno sicer raznovrstna, mestoma tudi neenotna Levčeva obravnava 248 Trubarjevih iztočnic predstavlja zametek avtorskega slovarja, točneje slovarja nekega dela. Manjka pa povzermalno besedilo, ki bi ugotovljena dejstva sistemiziralo.

Oblakova¹³ predstavitev Trubarjevega Katekizma z dvema izlagama¹⁴ v nasprotju z navedenim Levčevim besedilom ni zgolj jezikovna, pač pa nas obogatena s citati seznanja v prvi vrsti z vsebinskimi posebnostmi knjige. Jezikoslovni del obsega zadnjih devet strani razprave (od str. 145–153). V njem je obravnavanih 109 besed oz. besednih zvez iz Trubarja 1575,¹⁵ izbranih po naslednjih kriterijih: 1) redke besede; 2) besede, ki so zanimive zaradi svoje oblike; 3) stare slovenske besede, ki so po mnenju nekaterih novejših hrvaške izposojenke (Oblak 1891: 145). Pri prevzetih besedah praviloma navaja izvor, kdaj tudi pomenski odnos med nemško in slovensko besedo (pri besedi *kašta* npr. opozarja na pomensko enakost v južnih nemških narečjih in v slovenščini). Tujejezičnih (nemških, redkeje latinskih) ustreznice ne navaja vedno – v primerih ugotovljene večpomenskosti pa je ustreznice več – včasih dodaja tudi oblikoslovno posebne podatke (pri *sovraš indeclin.*, pri *slovenski adv.*, pri *žoke pl. tant.*). Dodana so tudi opozorila o pomenih, ki so bili v Oblakovem času že zastareli, s sodobnega vidika torej neobičajni (*bogastvo* 'divinitas', *odvetnik* 'Patron'). Oblak nas obvešča tudi o značilnosti in pogostnosti uporabe nekaterih besed pri Trubarju in njegovih sodobnikih pa tudi v nekoliko mlajših besedilih, dalje o njihovem mestu v Dalmatinovem Registru 1584 in v starejših slovarjih, tudi kajkavskih.

Več kot sto let je minilo do naslednje besedoslovne obravnave Trubarjevega Katekizma z dvema izlagama, ki jo je napisal Novak (1998). V sklopu vsebinskih, besedoslovnih, pomenoslovnih in slogovnih vprašanj posebej izpostavlja vprašanje narečnosti, češ da je največkrat o njej težko govoriti, saj so narečne besede pretežno postale navadne besede knjižnega jezika, in za 16. stoletje zanimivih besed. S ponazoritvami konkretizira odnose med tistimi prevzetimi in domačimi »ekvivalenti« (npr. *leben* : *život*), ki »si delijo pomensko polje«. V besedilu odkriva potrditve za posamezne pomenske in

¹¹ Pregled številnih zgledov iz obravnavanega obdobja je pokazal, da se *žlahta* v pomenu 'Art' pojavlja vedno v množinski roditeljski obliki v zvezi tipa *vsi žlaht ljudje*.

¹² Levcu je bila beseda *domačin* 'der Hauswirt' očitno dovolj znana, da jo je uporabil kot sodobno sopomenko. Po Pleteršniku ima beseda *domačin* štiri pomenske enote, od tega tri oštevilčene. Vira za pomen 'der Hauswirt' sta po Pleteršniku dva: Cigaletov slovar in Vrtec, vendar je v Cigaletu (1860) izpričan *domačin* le kot ustreznica iztočnice *Hausgenoss*, kar pomeni, da ta navedba vira ne drži, s tem se pa tudi uporabni prostor besede *domačin* v tem pomenu zoži.

¹³ Naslov obsežne Oblakove razprave je Doneski k historični slovenski dialektologiji II. (*Letopis Matice slovenske* 1891: 66–153), Trubarjevo besedilo pa je obravnavano v posebej podnaslovljenem Dodatku (str. 135–153): Trubarjev katekizem z dvema izlagama od l. 1575.

¹⁴ *CATEHISMVS SDVEIMA ISLAGAMA* ... skufi Primosha Truberia. VTIBINGI M.D.LXXV.

¹⁵ Besede iz tega seznama je izbirno vključil v svoj slovar Pleteršnik in jih označil s *Trub.-Let.* (gl. seznam virov v Pleteršnik 1894: XVI).

stilne kategorije ter opozarja na njegove vsebinske posebnosti, ki izrazno in pomensko bogatijo takratni knjižni jezik.

F. Kidrič 1919 je svojo raziskavo Trubarjeve Cerkovne ordninge označil kot literarno, kulturnozgodovinsko in filološko. Jezikovni del obsega 17 strani (123–139) in je omejen na predstavitev značilne leksike, razdeljene v osem skupin glede na tvorbene, izvorne in vsebinske posebnosti in pojasnjene z nemškimi ustreznici, včasih tudi z izpričanimi sopomenkami ali z označeno večpomensko strukturo (*milost, pravda*). Na strani 131 je npr. beseda *otročina* (ki ni iz TO) pojasnjena z nemško ustreznico *die Erbschaft*, kar je po zgledih iz Nove zaveze očitna napaka; Pleteršnikovi ustreznici *die Kindschaft* in *das Kindesalter* verjetno pomensko zadoščata.¹⁶ Ker je bil leta 1945 edini znani izvod knjige uničen, je bila Kidričeva razprava za raziskovalce tega Trubarjevega dela do najdbe t. i. vatikanskega izvoda še toliko pomembnejša in imajo posamezne pisne napake toliko večjo težo, posebno če bi se ti zgledi uporabljali za glasoslovne raziskave: *augšburgiska* nam. *augšpurškiska vera*, *burgarske* nam. *purgarske pravde*, *gimnozist* nam. *gimnosofist*, *prebližo* nam. *prebližno žlahto*, *samostoječa* nam. *samastoječa*. *Zbjul*, *zbjulati* 'zweifeln' na str. 137 je napačen zapis nam. *cbivl*, *cbivlati*.

2.2 Sinhrono-diahrone besedoslovne raziskave različnih del in istih del v različnih izdajah iz 16. stoletja

F. Ramovš je l. 1919 primerjal prvo izdajo Dalmatinovega Jezusa Siraha (1575) in Pentatevha (1578) s celotno Biblijo iz l. 1584. Spremembe je razlagal z delom revizijske komisije, ki je skrbela za vsebinsko skladnost Dalmatinovega prevoda z Luthrovim, kot rezultat tega usklajevanja pa je tipološko popisal tudi pisne, glasoslovne, oblikoslovne in besedne medbesedilne razlike.

Skoraj sto let po Levcu (1886) je začela raziskovati besedje Trubarjevega Matevža M. Merše, in to primerjalno. Leta 1983 je pripravila popis glasovno-pisnih, oblikoslovnih, skladijskih, besedotvornih in besednih razlik med Trubarjevo prvo (1555) in drugo (1557) izdajo Matevževega evangelija.

Raziskava iz leta 1990 (Merše 1990) je prav tako zasnovana primerjalno, le da sta osnovna primerjalna člena Trubarjeva prevoda Matevževega evangelija iz let 1557 in 1582, medtem ko je prevod iz leta 1555 upoštevan le kontrolno. Besedne spremembe v Matevžu 1582 (*kamra* → *hram*; *tavžent* → *tisoč*; *dečla* → *devica*; *oblačilo* → *gvant*; *altman* → *flegar*; *poginiti* → *konec vzeti*; *števenje* → *číslo*; *dotakniti* → *dotakniti se*) so po njenih ugotovitvah v veliki meri napovedljive že v prevodu iz leta 1557, in to na osnovi napetostnih razmerij znotraj takrat obstoječih sopomenskih skupin, zlasti parov, ter na osnovi Trubarjevih rokopisnih glos v vatikanskem izvodu prevoda iz leta 1557, ki jih je odkril in paralelno z aktualnimi mesti v prevodih 1557 in 1582 tudi objavil P. Simoniti (1978). Spremembe so pogojene tudi s pomensko specifičnostjo posameznih (navidezni) sinonimov, tj. z njihovo rabo v različnih kontekstih.

Tudi H. Rothe je v obsežni razpravi iz l. 2006 primerjal Trubarjeva prevoda Matevževega evangelija iz let 1555 in 1582 – pri tem ni upošteval M. Merše iz 1990 – in

¹⁶ Standardna izdaja Svetega pisma iz l. 1997 ima na teh mestih *posinovljenje*, Luther pa *Kindschaft*.

odkrival med drugim nepričakovane besedne spremembe, kot je zamenjava slovenske besede s prevzeto iz nemščine. Pri izdaji iz l. 1582 opaža večkrat zamenjavo terminov, kar utemeljuje s Trubarjevim upoštevanjem Luthra v tej izdaji.

E. Prunč (1995) je iz treh poskusnih odlomkov v Cerkovni ordningi 1564 izpisal vse besedje, primerjal njegov obstoj z besedjem v Katekizmu 1550 in ugotovil na tej osnovi vsestranski leksikalni napredek v Cerkovni ordningi. Izpisal je tudi priredne zveze z *ino* in *oli*, jih označil kot sopomenske, a ne na osnovi analize. Na ravni popisa in statistike ostaja tudi vprašanje vključenosti besed iz Cerkovne ordninge v Register, dodan Dalmatinovi Bibliji.

Za primerjalno raziskavo so se izkazale kot primerne tudi različne izdaje postil. S Kreljevo (1567) in Juričičevo (1578) izdajo se je ukvarjal že leta 1894 V. Oblak in ugotovil, 1) da se Juričičeva izdaja ne drži Kreljevega pravopisa, čeprav je iz kar dveh predgovorov druge izdaje razvidno, da je Juričič dobil to nalogo, in »2) da je druga izdaja popravljena po Mandelčevem naročilu v pretežno Trubarjevi maniri. Za Juričičeve spremembe svetopisemskih odlomkov je iskal vzroke pri Trubarju in pri nemški predlogi, ugotavlja pa tudi Kreljev vpliv na popravke v Trubarjevi izdaji celotnega Novega testameta leta 1582. Večstranski primerjalni zapis iz Kreljeve in Juričičeve izdaje zimskega dela postile sicer slikovito ponazarja (ne)skladnost obeh besedil, vendar manjkata analiza in komentar.

Na osnovi primerjave Kreljeve in Juričičeve postile so v Merše 1998a predstavljeni Juričičevi kriteriji za izločanje oz. ohranjanje prevzetih besed. Avtorica razkriva Juričičevo odločanje za splošno znane, pogosto rabljene in pomensko nedvoumne izraze in poudarja trdnost Juričičevega jezikoslovnega nazora in sistemskost njegovih zamenjav (nadomeščanje ožjenarečnih izrazov s širše znanimi: nam. Kreljevega *opasila* je uporabil *žegnanje*; zamenjevanje nemicizmov, a ne za vsako ceno: ohranja *leben* 'življenje', *život* pa uporablja v pomenu 'telo') oz. izpustov (mednarodni izrazi latinskega in grškega izvora, Kreljevi avtorski dodatki: KPo: nesaftopnoft inu *debelo pamet* tih Iogrov; JPo: nesaftopnoft tyh Iogrou), za kar se najdejo potrditve v štiristoletnem jezikovnem razvoju.

V Merše 2007a je skupno s Kreljevo in Juričičevo postilo obravnavana še Trubarjeva iz leta 1595. Obravnava ni zasnovana medbesedilno primerjalno, omejena pa je na tisto besedje, ki je značilno za postilo kot besedilno vrsto. Avtorica opozarja zlasti na besedje iz vsakdanjega življenja – naj bo domače ali (pol)prevzeto – ki ga svetopisemska in obredna besedila kot prevladujoča v 16. stoletju niso izkazovala v polni meri. Gre za splošno ali lokalno znane besede, nove tvorjenke, bolj ali manj uspešne prevzeme (*epikuriš*, *firbicig*, *natural*) in kalkirane prevode (*anvzeti*, *dolizmalati*, *goripojesti*), rezultati pa pokažejo, da pomenijo protestantske postile opazno leksikalno obogatitev knjižnega jezika 16. stoletja.

2.3 Sinhrono-diahrone besedoslovne raziskave posameznih del iz 16. stoletja in iz drugih obdobj

Besedje 16. stoletja je pogosto obravnavano kot pomembna stopnja v razvoju knjižne slovenščine. V daljno jezikovno preteklost segajo etimologi, medtem ko ostali

jezikovni zgodovinarji izhajajo iz stanja v starejših obdobjih t. i. pismenstva in je jezik 16. stoletja končna ali vmesna raziskovalna stopnja, še pogosteje pa je postavljen kot izhodišče diahronega raziskovanja.

2.3.1 Besedje 16. stoletja kot končna raziskovalna stopnja

Brižinski spomeniki kot začetna in slovenski protestanti 16. stoletja kot končna stopnja v razvoju glagolske in samostalniške leksike so predmet obravnave v razpravi M. Merše in F. Novaka (1996). S pomočjo obsežnega korpusa avtorja odkrivata, da je velik del besedja s konca 10. stoletja (npr. dve tretjini glagolov) izpričan tudi v knjižni slovenščini 16. stoletja, kar razumeta kot dokaz za protestantsko upoštevanje ustne in pisne katoliške tradicije.

2.3.2 Besedje 16. stoletja kot začetna raziskovalna stopnja

Pogoste so primerjave raznočasnih svetopisemskih prevodov. Izhodiščno raziskovalno mesto ima svetopisemski jezik 16. stoletja prvič v Breznikovih jezikoslovnih raziskavah evangelijev in listov iz leta 1917, v ospredju pa sta zlasti Trubarjev in Dalmatinov jezik, ki sta predstavljala osnovo za vse nadaljnje izdaje tega dela. Breznik opozarja na konkretne glasovne, oblikoslovne in leksikalne razlike med Trubarjem in Dalmatinom. Pri germanizmih naj bi Dalmatin v 90 % sledil Trubarju, uveljavljal pa je tudi nove. Opozarja na starinskost nekaterih glasovnih, oblikoslovnih in leksikalnih pojavov Trubarjevega narečja, vendar jih ne konkretizira, in na mlajši izvor Dalmatinovega narečja ter na popolno prevlado in vpliv njegovega jezika s celotnim biblijskim prevodom. Dvesto let trajajoča kontinuiteta v evangelijih in listih – zlasti skladsenjska, a tudi leksikalna – je temeljila na Dalmatinovem jeziku, ne na Trubarjevem. V Hrenovi izdaji je sicer zamenjanih 160–170 prevzetih besed z domačimi, v glavnem zapisanimi v tretjem stolpcu Registra, dodanega Dalmatinovi Bibliji, kar je imelo pozitiven vpliv tudi na naslednje izdaje. Obdržal je le redke prevzete besede, praviloma tiste, za katere ni našel ustreznjšega domačega nadomestila (npr. *joger*, ker sopomenka *mlajši* ni bila ljudska). Dokazani so tudi popravki prevoda po Vulgati, v osnovi pa je kljub posameznim prirediteljskim narečnim oz. individualnim spremembam – tako Breznik – ostalo besedilo Dalmatinovo. V kasnejših izdajah evangelijev in listov – od Schönlebn 1672 do lavantinske izdaje 1912 – odkriva po eni strani njihove leksikalne in druge jezikovne posebnosti, po drugi pa upoštevanje predhodnikov in ohranjanje kontinuitete.

Slovnicične in leksikalne spremembe v konkretnih bibličnih vrsticah raznočasnih svetopisemskih besedil (Dalmatin in Japelj) je začela raziskovati M. Orožen (1984a, 1984b, 1984/85). Zabeležila je šest tipov besednih sprememb¹⁷ in jih razvojnotipološko pozitivno ovrednotila, obšla pa je vprašanja, kaj te spremembe pomenijo v konkretnih primerih pomensko.

¹⁷ Navaja naslednje spremembe: 1) izvorni besedotvorno nemotivirani leksemi → drugi izvorni nemotivirani leksemi oz. stilno zaznamovane besedotvorne izpeljanke, pomenski sinonimi; 2) izvorni, besedotvorno nemotivirani, izpeljani leksemi → besedotvorno drugače motivirani leksemi; 3) posamostaljeni pridevniki z raznimi obrazili → samostalniške izpeljanke ter različne transformacije; 4) skladsenjsko izraženi pomeni → ustrezen besedotvorni leksem; 5) popačenke iz nemščine → izvorni govorjeni izrazi in knjižne izpeljanke; 6) polisemični izrazi → različne izpeljanke z ustreznimi pomeni.

Japljev biblični prevod je kot primerjalni člen pri raziskovanju glagolskega besedotvorja, oblikoslovja, besedoslovja in pomenoslovja v knjižni slovenščini 16. stoletja, zlasti Dalmatinovi, upoštevala M. Merše (1984, 1995b idr.) in z njegovo pomočjo dokazovala pozitivno razvojno smer knjižne slovenščine. Za njene razprave so značilni sistematičnost, preglednost in številni ponazarjalni zgledi, ki bogato komentirani nudijo informacije o Japljevih jezikovnih spremembah, ki jih skuša avtorica utemeljiti v prvi vrsti znotraj slovenščine, hkrati pa o njegovem močnem upoštevanju tradicije.

Ob Trubarjevih in Dalmatinovih prevodih psalmov je F. Premk (1992 idr.) kontrolno uporabljala tudi Japljev (1798) in standardni prevod psalmov (Sveto pismo 1996), pretežno v razmerju do Japljevih predhodnikov iz 16. stoletja in do prevodnih predlog, manj kot dokaz za različne razvojne stopnje v knjižni slovenščini.

I. Orel je raziskovanje slovenskega predložnega sistema zamejila s štirimi časovnimi opornimi točkami (16. stoletje, konec 18., polovica 19. in konec 19. stoletja) in petimi avtorskimi (Trubar, Dalmatin, Japelj, Wolf in Lampe). Vzroke za spremembe odkriva v različnosti prevodnih predlog in v pripadnosti avtorjev različnim narečnim skupinam. Z besedoslovnega vidika je njeno delo pomembno zaradi evidentiranja predlogov v 250-letnem časovnem razponu (26 pri Trubarju, 34 pri Lampetu), sklonov, s katerimi se vežejo, in njihovih kategorialnih pomenov (krajevni, časovni, mernostni, dopolnjevalni itd.).

Pomensko strukturo samostalnikov, po katerih se Dalmatinov in Japljev prevod v treh svetopisemskih knjigah razlikujeta – takih samostalnikov je tretjina – predstavlja J. Narat (1999). Besedne in pomenske razlike so rezultat jezikovnega razvoja, avtorjevega jezikovnega nazora in pripadnosti avtorjev različnim narečnim skupinam, z upoštevanjem prevodnih predlog, to sta nemški Luthrova (Dalmatin) in Rosalinova ter latinska Vulgata (Japelj), pa se razkrivajo tudi njihovi vplivi na slovenski besedni izbor in na pomensko različnost besed.

Trdnjšo kontinuiteto ugotavlja Merše 2000b v stoletnem razvoju knjižne slovenščine. S sopostavitvijo glagolov iz glavnih del vseh štirih ustvarjalcev knjižnega jezika v 16. stoletju in iz pridig Svetokriškega dokazuje, da pri Svetokriškem ne gre za prelom s knjižnojezikovno tradicijo 16. stoletja in da so pogosteje izpričane glasoslovne, oblikoslovne, leksikalne in skladenjske povezave med rojakoma Kreljem in Svetokriškim (*nemam, nesim, vidista, spoznasti*), medtem ko je med Trubar-Dalmatinovim jezikom in jezikom Svetokriškega več neskladij. V pridigah Svetokriškega odkriva sicer nič manjše število iz nemščine prevzetih in kalkirano prevedenih besed kot v jeziku 16. stoletja; kot razlikovalne uporablja Svetokriški nekatere narečne (*butati, krcati*) in iz romanskih jezikov prevzete besede ter mednarodne tujke; nekatere besede, izpričane že v sto let starejših besedilih, imajo (tudi) novo vezljivost in nove pomene (16. stol.: *vzdajati komu srečo, mir*; Svet.: *zdajati koga s hudičam / se hudiču zdajati*); ohranjajo se stari frazemi in se pojavljajo novi oz. variante starih (žal niso vedno pomensko razloženi, npr. *biti glave žiher*).

Kako lahko živi in učinkuje besedje, značilno za knjižni jezik 16. stoletja, v knjižnem jeziku 20. stoletja, nam s ponazorili kaže na primeru Pregljevega Bogovca Jerneja M. Merše 1999. Pregljev prevzem zgodovinskega besedja je bil ustvarjalen: poleg uporabe značilnih besed iz 16. stoletja je širil obstoječe besedne družine (*nenaviden* itd.), dodajal konverzne pomene (*vinški, prid. → sam.*), uporabljal določene besede v novih zvezah (*naga dušica*) ipd. Predvsem gre za vtis arhaičnosti in močne stilne zaznamovanosti.

2.3.3 Besedje 16. stoletja kot vmesna raziskovalna stopnja

Krščansko obredno terminologijo od Brižinskih spomenikov do Slomškovega katekizma iz l. 1869 raziskuje A. Legan Ravnikar (2001 idr.). Medsebojna primerjava terminov iz najstarejših rokopisov ter iz izbranih katekizemskih in obrednih besedil, nastalih v različnih obdobjih in v različnih pokrajinskih knjižnih jezikih – v primerjavo je vključenih čez 40 besedil – odraža različne stopnje in linije v njihovem razvoju. Kljub protestantski ideološki stranpoti v 16. stoletju in novi, močno razvijajoči se drugačni terminologiji ne pomeni katoliška obnova v 17. stoletja vrnitve v staro, predprotestantsko terminološko stanje, ampak razvoj in širitev na novih jezikovnih temeljih.

3 Vpliv prevodnih predlog na besedni izbor

3.1 Sinhrone raziskave

Za odkrivanje vpliva prevodnih predlog so najhvaležnejša svetopisemska besedila. Ker so to sveta besedila, je bilo treba pri prevajanju v čim večji meri upoštevati izbrano predlogo (ali predloge), saj je bila prav ta zavezujoča. Prevodni zgledi so nam lahko v veliko pomoč pri ugotavljanju pomenske strukture besed v ciljnem jeziku, zato je zelo pomembno vedeti, kateri so bili uporabljeni.

Kot glavna vira za Trubarjeve svetopisemske prevode navaja I. Grafenauer (1914) latinsko Vulgato in nemškega Luthra, kar dokazuje z vzporednim navajanjem vseh treh besedil in označevanjem medbesedilnih prekrivnosti in razlik.

F. Rozman (1986) z medbesedilno primerjavo dokazuje, da Trubar ni samostojno prevajal po grškem izvirniku, kar se kaže v njegovi tesni naslonitvi na Luthra ter v Luthrovem in Trubarjevem hkratnem odstopanju od grškega izvirnika.

H. Rothe (2006) na osnovi medsebojnih tekstnih primerjav dvomi v Slodnjakovo tezo iz l. 1958 o Erazmovem novozaveznem prevodu kot osnovi in Luthrovem kot dodatnem viru za Trubarjev prevod in ga bolj prepriča starejše Grafenauerjevo mnenje iz l. 1914 o Vulgati in Luthru kot Trubarjevih glavnih prevodnih predlogah.

K. Ahačič (2007d) s primerjavo med odlomki iz različnih prevodov (Luther, Dalmatin, Erazem in Trubar) dokazuje, da je glavna Trubarjeva novozavezna prevodna predloga Erazmov latinski prevod, dopolnjen z Luthrovimi dodatki, Dalmatinova pa Luther.

Za Dalmatina so raziskovalci enotnega mnenja, da se je pri prevajanju dosledno držal Luthra, pri tem pa odkrivajo posameznosti, v katerih se prevoda razlikujeta in ki praviloma dokazujejo Dalmatinovo samostojnost (Breznik 1917, Merše od l. 1984 naprej, zlasti 1995a).

F. Premk izpostavlja v svojih razpravljanih posebnosti v semitskem mišljenju, ki da se odražajo bolj v Trubarjevih kot Dalmatinovih prevodih bibličnih stilemov, frazemov in figur v psalmih. V obsežni monografiji *Korenine slovenskih Psalmov* iz leta 1992 sooča Trubarjeve in Dalmatinove prevode desetih psalmov s hebrejskim izvirnikom, Luthrovim nemškim prevodom, latinsko Vulgato in Krašovčevim sodobnim slovenskim prevodom. Sprašuje se o Trubarjevem in Dalmatinovem ustvarjalnem deležu »pri presajanju izvirnikove duhovne klime na domača tla« (431) in dokazuje, da je

Trubarjev prevod bolj verodostojen kot Dalmatinov. Njen sklep je, »da je Trubarjevo bistveno prevajalsko načelo pri prevajanju psalmske literature navdihnjena prevajalska zvestoba izvirniku« (432) oz. »da je Trubar prevajal po svojem notranjem kompasu, ki ga je usmerjal izvirnik« (435). Med prevodnimi predlogami, ki naj bi jih upošteval Trubar, večkrat navaja in primerjalno obravnava nemški prevod Psaltra R. Waltherja, v slovenskem povzetku pa se razpiše o Musculovih latinskih komentarjih, ki razlagajo hebrejske besede v Psaltru, čeprav ni v analitičnem delu – kljub Trubarjevemu znanemu pisemskemu zapisu o uporabi tega besedila – upoštevala ne Musculovega latinskega prevoda Psaltra ne njegovih komentarjev. V naslednjem odlomku opozarja tudi na Dalmatinovo posredno povezanost z izvirnikom: »Jezikovno dokazno gradivo izpodbija gotovost, da bi Dalmatin prevajal samo iz hebrejščine, čeprav ostaja le-ta njegov smiselni vezni člen, saj so le redka kočljiva mesta, kjer je osrednje izvirnikovo sporočilo prezrto« (433–434). Njeno pojmovanje večpomenskosti odraža npr. naslednji navedek s strani 668: »Vsaka beseda Ps 1 ima posebno notranjo moč in vrsto skritih pomenov. Zato je treba s poglobljanjem v biblično simboliko ugotoviti, v katerih tipih pomenov, razen v prvotnem (temeljnem), se lahko pojavlja.« Problem nastopi, ko večpomensko razlaga neko besedo iz enega samega sobesedila.

Ahačič (2007d) je primerjal različne prevode odlomkov iz psalmov (Luther, Dalmatin, Trubar, Musculus, Vulgata, Walther) in našel potrditve za Musculov komentirani latinski prevod in Waltherjev nemški prevod kot glavni Trubarjevi predlogi, dokazuje pa tudi Trubarjevo uporabo Luthra.

Povezanost in pogojenost številnih drugotnih pomenov, izpričanih v religioznih besedilih, z Luthrovo in latinsko prevodno predlogo dokazuje l. 1998 na osnovi primerjalnega gradiva F. Novak, pri delih človeškega telesa pa tudi on opozarja na svojevrstnost njihovih pomenov v semitski kulturi (1998b: 92).

Pri prevodih postil v slovenščino ugotavlja Merše (2007a) zelo visoko stopnjo ujemanosti med Trubarjevim prevodom iz leta 1595 in Luthrovo predlogo, medtem ko je v Kreljevem (1567) in Juričičevem (1578) prevodu več oddaljitev od Spangenbergove predloge (str. 66).

3.2 Diahrone raziskave

J. Narat (1999) odkriva v svoji disertaciji o pomenski strukturi samostalnika v Dalmatinovem in Japljevem prevodu Svetega pisma, da je sprožilec izrazno-pomenskih sprememb v 200 let mlajšem katoliškem prevodu v številnih primerih druga prevodna predloga (to sta nemški Rosalino in latinska Vulgata).

4 Obravnave glosarjev in slovarjev iz 16. stoletja ter njihove preobrnitve

Besedje iz najstarejšega obdobja knjižne slovenščine je delno zajeto in sistemizirano že v najstarejših glosarjih in slovarjih: v Registrih 1578 in 1584, v Bohoričevi slovnici 1584 in v obeh Megiserjevih slovarjih (1592 in 1603), ki so bili vsi že večkrat predmet temeljitega raziskovanja.

4.1 Sinhrono besedoslovne raziskave slovarjev iz 16. stoletja

Megiserjeva slovarja je leta 2006 dvakrat obravnavala M. Merše: prvič v odnosu do knjižnojezikovne rabe in drugič do knjižnojezikovne norme v 16. stoletju. V prvem članku (Merše 2006b) izpostavlja Megiserjevo besedje, ki zaradi vsebinske specifičnosti besedil drugje ni izpričano, s čimer dobimo celovitejši pregled nad tedanjim besediščem. Zlasti so to besede iz vsakdanjega življenja, ki poimenujejo predmete, merske enote, delujoče osebe, bolezni, oblačila, rastlinska in živalska imena itd. V drugem članku (Merše 2006a) opozarja na številne nove tvorjenke, ki so popolnjevale že obstoječe besedne družine, znane iz drugih objavljenih del iz 16. stoletja, na nove zveze ter na besedje s prepoznavnimi narečnimi potezami. Odsotnost številnih besed iz Trubarjevih in drugih besedil v Megiserjevih slovarjih pojasnjuje z Megiserjevo nedosledno uporabo besedil v slovarske namene, opozarja pa tudi na nesistematičnost Megiserjevih slovenskih ustreznicih nizov.

4.2 Sinhrono besedoslovne raziskave slovarjev in besedil iz 16. stoletja

M. Orožen (1983/84, 1986a, 1989b) je raziskovala zastopanost besed iz drugega (tj. koroškega) in tretjega (t. i. slovenskega oz. bezjaškega) stolpca v jeziku Dalmatino-nove Biblije – po M. Orožen je v tretjem stolpcu štajersko in panonsko besedje – in ugotavljala njihovo včlenjenost v sopomenske skupine, pri čemer se ji je v skladu s pričakovanji pokazalo, da je osrednjeslovensko, kranjsko besedišče iz teh sopomenskih skupin najbolj pogosto in naravno izkoriščeno, kar pomeni večjo možnost stilne zanimanosti besed iz nepravilnih registrskih stolpcev.

J. Müller je l. 2005 na osnovi glasovnih značilnosti prekmurskih in kajkavskih govorov ter kajkavskih knjig iz 16. stoletja ugotovil, da besede iz tretjega registrskega stolpca niso prekmurske, kot predvideva večina raziskovalcev Registra, ampak da so sestavljalcu Registra služile za besedni vir kajkavske knjige.

4.3 Sinhrono-diahrone besedoslovne raziskave različnih slovarjev iz 16. stoletja

V. Gjurin je l. 1987 v magistrski nalogi o slovenskem slovarstvu do prvega knjižnega slovarja predstavil poleg Rinijevega kodeksa in stiških glos štiri slovarje oz. slovarčke iz 16. stoletja: Kreljev slovarček iz Otročje biblije, Register 1578 in 1584 ter Bohoričeve slovarčke v Zimskih uricah. S podrobno analizo in z upoštevanjem dotedanje literature se je opredeljeval tudi do posameznih (tudi že obravnavanih) besedoslovnih problemov,¹⁸ ki imajo poleg izrazito formalnih predstavitev slovarjev ter poskusov odgovorov na etimološka, glasovno-naglasno-pisna ter oblikoslovna vprašanja pomembno mesto v njegovem raziskovanju začetne leksikografije. Ker so besede iz registrov in Bohoriča predstavljene po tipih in ne po abecedi, bi besedno kazalo v objavljenem

¹⁸ Ustreznico *sasvor* iz tretjega stolpca Registra 1584 je npr. Putanec (1979) pravilno opredelil kot *zavor*, saj je v Registru 1578 zapis *Sauor*, česar Stabej (1976) ni upošteval in je očitno napako iz 1584 prečrkoval kar v *zavor*.

magisteriju – žal so objavljeni samo njegovi deli (Gjurin 1984, 1986a, 1989) – bistveno skrajšalo pot do njih.

Pregledni članek o leksikografiji in leksikologiji v slovenski reformaciji, ki ga je l. 1988 objavil F. Novak, sega od seznamov besed in imen v abecednikih preko slovensko-latinsko-nemških besednih seznamov v Bohoričevi slovnici, slovarskih registrov iz Dalmatinovih prevodov Biblije, stvarnih registrov v štirih knjigah do Megiserjevih večjezičnih knjižnih slovarjev.

4.4 Sinhrono-diahrone besedoslovne raziskave slovarjev iz 16. stoletja in iz drugih obdobj

A. Breznik se l. 1926 v obsežni razpravi *Slovenski slovarji* strinja z Vido Vrtovec, ki v kasneje (1940) objavljeni skrajšani obravnavi jezika v Megiserjevem slovarju iz leta 1592 dokazuje, da sta Register in Arcticae horulae 1584 dobro uporabljena vira za Megiserjev slovar in da so besede v slovarju, označene kot koroške, vzete iz Registra. V nadaljevanju Breznik z obsežnimi ponazorili dokazuje, da so Megiserjeva slovarja uporabljali mlajši slovaropisci do vključno Pohlina in Gutsmana, ki naj bi rabila izdajo iz leta 1744, medtem ko ga kasnejši slovarji niso več upoštevali kot vir. To ne drži, saj ima kar 716 primerov v Pleteršniku oznako Meg., ne ve se pa, koliko je upoštevanih izpisov iz l. 1592, saj sta v seznamu Pleteršnikovih virov navedeni izdaji iz leta 1592 in 1744.

V veliki meri se je to besedje ohranjalo in tudi na ta način živelo v mlajših rokopisnih in natisnjenih slovarjih. Megiserja 1592 je kot narečno predelano in s koroškim besedjem razširjeno osnovo v Megiserju 1744 obdelala M. Orožen (1989a).

I. Orel je l. 1991 upoštevala Register 1584 kot pomožni, kontrolni pripomoček pri obravnavi samostalniške sopomenskosti v Kastelec-Vorenčevem in Hipolitovem slovarju, l. 2005 pa je življenje sopomenskih dvojic iz različnih stolpcev Registra (*cirati – snažiti, urzah – vzrok*) preverjala v mlajših slovarjih.

O razmerju med Dalmatinovim Registrom, Bohoričevimi slovarčki in Megiserjevima slovarjema ter Alasijevim italijansko-slovenskim iz l. 1607 piše Orel (2007). Po Brezniku 1926, ki govori o malenkostnih vplivih Megiserja na Alasio, in Legiši (1979), ki nasprotno odkriva v obeh Megiserjih in Alasii precej več kot tisoč skupnih besed, uporablja Orlova zanesljivejše vire, tj. vse navedene slovarje, vendar obrnjene s slovenskimi iztočnicami.¹⁹ Odkriva številne razlike med njimi, pri skupnem besedju pa veliko mero izrazne neujemalnosti, kar kaže na Alasievo samostojnost pri prirejalnem zapisovanju znanega besedja.

4.5 Obrnjeni slovarji s slovenskimi iztočnicami

Kako je s slovenskimi iztočnicami in z dodanimi nemškimi in latinskimi ustreznici že v 17. stoletju izpisal Megiserjev tezaver iz l. 1603 neznani avtor (= Stabejev davni predhodnik), na osnovi ohranjenega rokopisa ugotavlja I. Orel (2006). V njem

¹⁹ Alasijev obrnjeni slovar s slovenskimi iztočnicami je delo Metke Furlan in je za zdaj še v rokopisu.

odkriva prvi normativni slovar, ki je vrednotil slovensko besedje, uvajal slovansko in opuščal nemško.

A. Läg Reid je l. 1967 skupaj s predgovorom in obrnjenim (slovensko-nemško-latinskim) Megiserjevim sicer štirijezičnim (nemško-latinsko-slovensko-italijanskim) slovarjem objavila faksimile tega Megiserjevega slovarja iz l. 1592. Med obema varian-tama Megiserja sta dodana še štiristolpčni besedni Register, dodan Dalmatinovi Bibliji iz 1584, in seznam slovenskih besed iz Bohoričeve slovnice, prav tako iz 1584. Za obrnjeni slovar s slovenskimi iztočnicami so značilni posamezni avtoričini ponazarjalni pripisi iz drugih del 16. stoletja (pri *ročen npr. pripis iz Dalmatinove Biblije), dodane pa so še informacije o pojavitvah besed v mlajših slovarjih. Kot posebne podiztočnice je nastavila stalne zveze, največkrat pri eni sestavini, včasih tudi pri vseh. Njeno misel o Trubarjevih besedilih kot glavnih uporabljanih virih za Megiserjeva slovarja (str. XII) je čez 20 let (1986) preverjal E. Coseriu in jo zavrnil na osnovi primerjave izbranega Trubarjevega besedja iz Cerkovne ordninge z obema Megiserjema. Nedokazljiva pa je tudi njegova teza – postavljena na osnovi oznak *Sclavonice* oz. *Illyrice* pri Trubarjevih besedah – da je Megiser pojmoval Trubarjev jezik kot širši oz. splošnejši in zato čistejši od Dalmatinovega in Bohoričevega, ki naj bi pisala germanizirani jezik Kranjske oz. Ljubljane.²⁰

Sledil je J. Stabej, ki je v letih 1971–1977 izdal v predelani obliki kar tri slovarska dela iz 16. stoletja. Leta 1971 je na 62 straneh objavil abecedno urejen seznam vseh slovenskih besed iz Bohoričeve slovnice 1584 z dodanimi latinskimi in nemškimi ustreznici, kakor so izpričane v Bohoriču, ter s pojavitvenimi lokacijami, na koncu pa je 14 besed s seznama še dodatno opremljenih s Stabejevimi vsebinskimi in lektor-skimi pripombami (*bogat, frauncimer, perla*). Čez pet let (1976) je Stabej objavil 25 strani dolg abecedno urejen seznam zvezdično označenih robnih opomb iz Dalmatinove Biblije 1584 skupaj s tistimi besedami v bibličnem sobesedilu, na katere se opombe nanašajo, in 48 strani dolg seznam besed iz vseh štirih stolpcev Registra, dodanega Dalmatinovi Bibliji 1584. Pri samostalniki sta označena roditeljska oblika in spol, pri drugih besednih vrstah so besednovrstni podatki le izjemoma, občasno so dodane latinske in nemške ustreznice, pri prevzetih besedah pa podatki o izvoru. Leta 1977 je izšla še Stabejeva obrnjena verzija Megiserjevega tezavra iz 1603 s slovenščino kot izhodiščnim jezikom ter z latinskimi in nemškimi ustreznici; dodana so še Stabejeva pojasnila o morebitnem pojavljanju besed v robnih opombah v Dalmatinovi Bibliji 1584, Registru 1584, Bohoriču 1584, Megiserju 1592.

Med pomembne dosežke slovenskega zgodovinskega slovaropisja je uvrstila navedene obrnjene slovarje (Läg Reid in Stabej) M. Merše (2000a). Pri obravnavi obrnjenega Dalmatinovega Registra in Bohoričevih slovarčkov je opozorila na občasne opazne Stabejeve dileme pri dodajanju nemških in latinskih ustreznic, saj njihove ustreznosti ni mogel preverjati na popolnih izpisih iz del protestantskih piscev, kar nam je omogočeno danes.

V. Putanec (1979) je abecedno uredil in z opombami dopolnil (tudi hrvaške be-sede iz Registrov 1578 in 1584 (v zadnjem tretji in četrti stolpec), jim dodal kranjske

²⁰ Oznako *Carniolice* je Megiser uporabljal po Registru 1584, od koder je vzel veliko večino besed.

ustreznice (iztočnice iz Registrov) in opozoril, če se pojavljajo tudi v Megiserju 1592. V primerih z glasovno-pisnimi razlikami med 16. in 20. stoletjem so navedene kazalke, ki kažejo s sodobnega stanja na zapisano obliko v Registru (*aldov v. jaldov*). Pri razlagi posameznih temnih, težko razumljivih besed je uporabil dodatno pomožno literaturo (npr. hrvaško *ošutneji* s kranjsko ustreznico *obstrupiti* razvojno razloži iz furlanske *tuèssi* preko istrskohrvaške *otušniti* z metatezo v *ošutniti*).

4.6 Diahrone besedoslovne raziskave besed iz 16. stoletja v mlajših slovarjev

L. 1995 I. Orel v članku o razvoju slovenskega besedišča od Megiserja do Pleteršnika ugotavlja, da Trubarjeve in Dalmatinove oznake v Pleteršniku razodevajo splošno rabo v 16. stoletju, medtem ko Megiserjeve oznake odkrivajo posebne, redke, zgodovinsko izkazane besede, hkrati pa poudarja, da to ne pomeni, da številne neoznačene besede iz Pleteršnika ne obstajajo v Megiserju. Zlasti velja to za splošno znane in razširjene besede.

O (ne)uresničenih lastnostih zgodovinskega slovaropisja v gradivskem delu Pleteršnikovega slovarja govori na primeru Kreljevega in Juričičevega gradiva M. Merše 2008. Kot zgodovinsko neustrezno izpostavlja Pleteršnikovo posodabljanje besed tudi v ponazorilih (*prazden* → *prazen*, *črez* → *čez*), ne le v iztočnicah, in daljše necitatne ponazarjalne zglede, kar se kaže v spremembi vrstnega reda v besedni zvezi (*domišljanje: d. človeško*; v Krelju in Juričiču po M. Merše ni nobenega primera z zapostavljenim prilastkom) ter v leksikografski posplošitvi in preureditvi zgledov (Juričič: *Sakai fe tadi Kregaiio? Sa nishter, inu kakor bi fe moglo rezh, sa ialouo Koso*; Pleteršnik: *za jalovo kozo se kregati*).

4.7 Zgodovinsko slovaropisje, ki obravnava besedje iz 16. stoletja

Pleteršnikov Slovensko-nemški slovar iz l. 1894–95 je dozdej edini slovar, ki je besedje, zajeto iz del slovenskih protestantskih piscev, tudi ustrezno označil. Tako je s Trubarjevo oznako v Pleteršniku 989 besed, z Dalmatinovo 1267, s Kreljevo (vključuje tudi Juričiča) 852, z Bohoričevo 141 in z Megiserjevo 716. Seveda je besed iz tega časa v slovarju veliko več, a splošno znanih izpisovalci iz protestantskih besedil očitno niso beležili. O (ne)ustreznem prikazu teh besed z vidika zgodovinskega slovaropisja gl. zgoraj (Merše 2008).

L. 2001 je na 131 straneh – do strani 42 je uvod – izšel triavtorski (M. Merše, F. Novak, s sodelovanjem F. Premk) poskusni snopič Slovarja jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja, ki pomeni s svojimi temeljitimi prikazi izbranih besed z glasovno-pisnega, naglasnega, oblikoslovnega, pomenskega in stilističnega vidika vzorec za zgodovinsko slovaropisje v prihodnosti. V uvodu (zlasti M. Merše) je predstavljen koncept slovarja, z besedoslovnega stališča pa je pomembna zlasti točka 5, ki govori o razlagalno-ponazarjalnem delu slovarskega sestavka. Delo je rezultat temeljiti in dolgotrajnih raznovrstnih jezikoslovnih raziskav, pomenilo pa bo – zlasti takrat, ko bo slovar izšel v celoti – izhodišče za nadaljnje raziskave. V posebni razpravi je o popolnih izpisih del slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja in o zamisli slovarske

predstavitve besedja pisala I. 2001 M. Merše. Najbolj povedna je skupina 25 zgledov, ki vsi ponazarjajo prvo pomensko enoto glagola *postati*. Na njeni osnovi prikazuje večstopenjski potek pomenskega slovaropisnega odbiranja zgledov in utemeljuje svojo odločitev zanje.

Avtor najobsežnejše in najtemeljitejše ocene tega slovaropisnega poskusa je P. Weiss (2002), ki koncept pozitivno ovrednoti, nato pa na kar 34 straneh kritično pretresa posamezna načela in njihovo izvedbo. Na področje besedoslovja sega z obravnavo slovarskih razlag, stalnih besednih zvez – tako frazemov kot terminov – ponazarjalnih zgledov, sopomenk in protipomenk, etimologije. S slovaropisno preciznostjo, včasih že kar minucioznostjo, predlaga številne izboljšave in odpravo konkretnih nedoslednosti.

L. 2006 je pri nemški založbi Ferdinand Schöningh na 224 straneh izšel seznam besed z oblikoslovnimi podatki, z označeno morebitno homonimijo in z oznako izpričanih knjižnih virov, kakor se pojavljajo v 12 slovenskih svetopisemskih prevodih iz 16. stoletja. Avtorji so člani Sekcije za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, t. i. besedišče pa je uredila M. Merše. Iz njega je razvidno, katere besede so bile splošno razširjene in katere obrobne, opazna je stopnja glasovne stabilnosti oz. variantnosti, zabeležene so besedne zveze, ki so iz oblikoslovno-pomenskih razlogov nedeljive in so predstavljene kot celota, enote pa kot njeni deli. Koncept pomeni s svojo domišljenostjo trdne temelje za naslednjo delovno fazo: pomenski in stilistični opis tega besedja.

4.8 Prečrkovana dela slovenskih protestantov iz 16. stoletja in slovarčki

Od l. 1934 (prva izdaja prečrkovanih in iz nemščine in latinščine prevedenih Ruplovih Slovenskih protestantskih piscev – 3 strani dvostolpčnih besednih seznamov s sodobnimi ustreznici) je izšlo še nekaj kvalitetno različnih slovarčkov z neznanimi ali malo znanimi Trubarjevimi oz. Dalmatinovimi besedami: Šegov 5-stranski seznam manj znanih imen in stvari in Drolčev 5-stolpčni besedni seznam v prečrkovanem izboru iz Trubarjeve Cerkovne ordninge iz l. 1975, Gerlančeva izdaja Dalmatinove pesmarice iz l. 1584 (1984 – šeststolpčni besedni seznam), Javorškovo Trubarjevo berilo iz l. 1986 (2 strani besed), Ahačičev Primož Trubar.doc iz l. 2008 z nekaterimi prečrkovanimi Trubarjevimi besedili, ki imajo vsi sprotne obbesedilne slovarčke. Prvi trije glosarji: Ruplov, Šegov in Drolčev so narejeni skrbno, a tudi tukaj je prišlo do spregledov. Tako se Šega pri zvezi *plumbarsku lejtu* zadovolji z ugotovitvijo, da izraz ni zadovoljivo pojasnjen, čeprav ga je v letih 1913 in 1916 razložil F. Ramovš kar dvakrat kot jubilejno leto, ki ga je papež Bonifacij VIII. l. 1300 uvedel kot cerkveno milostno leto, ki se je v začetku ponavljalo vsakih 100, nato pa vsakih 50 oz. 25 let. Zvezo *duhovske pravde* pa Šega pojasnjuje z razlago: 'Gratianov dekret, zbirka cerkvenopravnih določil in tolmačenj iz 12. stoletja', kar pa ni upoštevano v Novakovem slovarskem sestavku *pravda* v poskusnem snopiču, kjer zveza sploh ni navedena. Slovarčka iz 80. let sta ovrednotena, tudi besedoslovno, v Narat (1987/88): Javorškov pozitivno, v Gerlančevem pa je bilo odkritih več nedoslednosti pa tudi napak. Najboljši je Ahačičev, ki dosledno predstavlja tudi frazeme.

L. 2002 so začela izhajati po izbranih načelih prečrkovana *Zbrana dela Primoža Trubarja*. Dozdaj so izšle štiri knjige (2002, 2003, 2005, 2006). Splošna prepisovalna

načela je v prvi knjigi (542–545) zapisal glavni urednik zbirke Igor Grdina, nekaj posebnosti transkripcije pa je v nadaljevanju (552–554) predstavila Fanika Kranjc Vrečko, ki je prvi dve knjigi uredila, besedila pa transkribirala oz. prevedla. Opravljeno delo bi bilo treba kritično prikazati, kar se dozdej še ni zgodilo, na tem mestu pa bo opozorjeno le na nekaj besed, ki so zaradi slabega poznavanja jezika in poskusov interpretiranja zavajajoče napačne. Zveza *Otrocy Iuog* je npr. prečrkovana v *otrocylog*, po njihovih prepisovalnih kriterijih bi moralo biti *otrocy ivog*, po naših pa z uporabo kazalke *otročji ivog*, kar pomeni 'voditelj otrok'. Napačno je tudi prečrkovanje množinske oblike *viudi* v *fvdi*, kar naj bi pomenilo fevdalci; pravilna poknjižitev je *vevoda* (ednina), pomeni pa 'vojvoda'. Za oba primera se najde rešitev v jezikoslovni literaturi (gl. Ramovš), ki pa je v Zbranih delih Primoža Trubarja – tako kažejo rezultati in seznam strokovne literature – zelo skromno uporabljana. Tretjo in četrto knjigo Zbranih del je uredil, transkribiral in prevedel Jonatan Winkler, kar uredniško in vsebinsko pomeni bistveno višjo kvaliteto, medtem ko se je pri transkripciji avtor držal že utečenih postopkov na osnovi pravil, ki jih je na začetku postavil urednik zbirke.

LITERATURA

- Kozma AHAČIČ, 2007a: Jezikoslovna terminologija pri slovenskih protestantskih piscih 16. stoletja. *Besedje slovenskega jezika* (Zora 50). Maribor: Slavistično društvo, 127–135.
- 2007b: Slovenski protestantski pisci 16. stoletja in prevajanje. *vta Slouenski lesig preobernen : vloga prevoda v razvoju slovenskega jezika in književnosti*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za prevajalstvo, 10–13.
- 2007c: Viri za prevod svetopisemskih besedil pri slovenskih protestantskih piscih 16. stoletja in nekatere tehnike prevajanja. *Slavistična revija* 55/3. [506]–529.
- 2007d: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem : protestantizem* (Linguistica et philologica 18). Ljubljana: Založba ZRC.
- 2008: *Primož Trubar.doc : za domišljijško potovanje in domače branje : izbor odlomkov iz del Primoža Trubarja*. Ljubljana: Rokus Klett.
- Anton BREZNIK, 1917: Literarna tradicija v Evangelijih in listih. *Dom in svet* 30. 170–174, 225–230, 279–284, 333–347.
- 1926: Slovenski slovarji. *Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede* III. 110–174.
- Eugenio COSERIU, 1986: Megiser und Trubar. *Slovenci v evropski reformaciji šestnajstega stoletja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut, 51–56.
- Josef FILIPEČ, 1985: Lexikologie. *Česká lexikologie* (Studie a práce lingvistické 20). Praha: Academia, 13–165.
- Velemir GJURIN, 1984: Register 1584 kot slovaropisni dosežek. *Slavistična revija* 32/3. [183]–208.
- 1986a: K začetkom slovenskega slovaropisja. *Slavistična revija* 34/4. [365]–392.
- 1986b: Pisna podoba besed v prvih dveh Trubarjevih knjigah, ki so danes žive le v nekonvencionalni slovenščini. *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* (Obdobja 6). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut, 447–472.
- 1987: *Slovensko slovarstvo do prvega knjižnega slovarja*. [Magistrska naloga, tipkopis.] Ljubljana.
- 1988: Iz besedišča Dalmatinovih Registrov I: Geslo Vamp. *Slavistična revija* 36/3. 308–310.
- 1989: Podgesla v slovarčkih Bohoričevih Zimskih uric. *Slavistična revija* 37/1–3. [365]–383.
- 1990: Iz besedišča Dalmatinovih Registrov II: gesli »hod«, »raven shena«. *Slavistična revija* 38/1. [31]–45.

- Neva GODINI, 1987: Il punto su Sebastijan Krelj. *Linguistica* XXVII. 33–45.
- Ivan GRAFENAUER, 1914: O Trubarjevem prevodu evangelijev. *Dom in svet* 27. 297–303.
- 1923: Naglas v nemških izposojenkah v slovenščini. *Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede* I. 358–391.
- 1931: Poglavlje iz najstarejšega slovenskega pismenstva. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* 8. 68–117.
- Milan GROŠELJ, 1974: Dve Trubarjevi besedi. *Linguistica* XIV. 25.
- Anton JANKO, 1986a: Deutsche Lehnwörter zur Bezeichnung des Begriffskomplexes »Christliche ethische Werte und menschliche Sünden« in Trubars Cerkovna ordnina. *Slovenci v evropski reformaciji šestnajstega stoletja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut, 77–89.
- 1986b: Raba in pogostnost iz nemščine prevzetih besed v Trubarjevem Katekizmu (1550). *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* (Obdobja 6). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut, 427–434.
- Jože JAVORŠEK (ur.), 1986: *Trubarjevo berilo*. Trst, Celovec: Založništvo tržaškega tiska, Drava.
- Helena JAZBEC, 2007: *Nemške izposojenke pri Trubarju na primeru besedila* Ena dolga predgovor (*Linguistica et philologica* 17). Ljubljana: Založba ZRC.
- Janez KEBER, 1996: Vzročni vezniki v Trubarjevih delih. *Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije*. Ljubljana: SAZU, 111–116.
- France KIDRIČ, 1919: *Die protestantische Kirchenordnung der Slovenen im XVI. Jahrhundert: Eine literarisch-kulturhistorisch-philologische Untersuchung*. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- Jernej KOPITAR, 1808: *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Laibach: bey Wilhelm Heinrich Korn.
- Leopold KRETZENBACHER, 1964: Slowenisch (s)cagati – verzagen als deutsches Lehnwort theologischen Gehaltes. *Die Welt der Slaven* IX. [337]–361.
- Erika KRŽIŠNIK, 1986: Poskus razvrstitve stalnih besednih zvez v Trubarjevi Cerkovni ordnini. *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* (Obdobja 6). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut, 435–445.
- Annelies LÄGREID, 1967: *Hieronymus Megiser, Slovenisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch. Neugestaltung und Faksimile der ersten Ausgabe aus dem Jahre 1592*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Andreja LEGAN RAVNIKAR, 2001: *Obredna terminologija v razvoju slovenskega knjižnega jezika: od Brižinskih spomenikov do ustalitve enotne knjižne norme sredi 19. stoletja*. [Doktorska disertacija, tipkopis.] Ljubljana.
- 2003: Oblikovanje obredne terminologije v okviru normiranja slovenskega knjižnega jezika. *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje* (Obdobja 20). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 563–580.
- 2004: Nekaj tipov zamenjav krščanskih terminov po slovenskih besedilnih vrstah. *Terminologija v času globalizacije*. Ljubljana: Založba ZRC, 245–262.
- 2005: O terminoloških besednih zvezah v krščanski terminologiji preteklih dob. *Knjižno in narečno besedoslovje slovenskega jezika* (Zora 32). Maribor: Slavistično društvo, 334–352.
- 2007: O konverziji kot postopku knjižne (terminološke) tvorbe pri slovenskih protestantskih piscih 16. stoletja. *Riječ* 13/2. 108–127.
- 2008: *Slovenska krščanska terminologija: od Brižinskih spomenikov do srede 19. stoletja* (*Lingua Slovenica* 4). Ljubljana: Založba ZRC.
- Lino LEGIŠA, 1979: Alasia in njegova knjiga. V: *Gregorij Alasia da Sommaripa, Slovar: italijansko-slovenski, druga slovensko-italijanska in slovenska besedila. Videm 1607*. Ljubljana:

- na – Devin-Nabrežina – Trst: Mladinska knjiga – Občina Devin-Nabrežina – Založništvo tržaškega tiska.
- Fran LEVEC, 1878: Die Sprache in Trubers 'Matthäus'. *Jahresbericht der Staats-Ober-Realschule in Laibach für das Schuljahr 1878*. Ljubljana, 3–43.
- Majda MERŠE, 1983: *Alfabetarij Trubarjevega Tiga evangelija svetiga Matevsha iz leta 1555*. [Tipkopis.] Ljubljana.
- 1984: *Besedotvorna in semantična struktura glagola v jeziku Jurija Dalmatina*. [Magistrska naloga, tipkopis.] Ljubljana.
- 1986: Konkurenčna razmerja glagolov v Dalmatinovi Bibliji. *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* (Obdobja 6). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut, 375–388.
- 1989: Raba izsamostalniških glagolov in nadomestnih besednih zvez v Dalmatinovi Bibliji. *Zbornik razprav iz slovanskega jezikoslovja*. Ljubljana: SAZU, 149–162.
- 1990: Jezikovne spremembe v Trubarjevih prevodih Nove zaveze. *Razprave – Dissertationes XIII*. 163–179.
- 1995a: Kongruenz und Divergenz der Übersetzung von Verben in der Dalmatinschen und Lutherschen Bibelübertragung. *Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen : Primus Truber und seine Zeit*. München: Verlag Otto Sagner, 492–510.
- 1995b: *Vid in vrstnost glagola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja* (Dela – Opera 44). Ljubljana: SAZU.
- 1996: Kopitarjev knjižnojezikovni vzor in Postilla 1578. *Kopitarjev zbornik* (Obdobja 15). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 93–104.
- 1998a: Primerjava besedja Kreljeve in Juričičeve Postile. *Vatroslav Oblak* (Obdobja 17). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, 217–231.
- 1998b: Sootnošenie meždu leksičeskim i vidovym značeniem glagola (na primere odno vidovyh glagolov v slovenskom literaturnom jazyke 16 veka). *Semantika i struktura na slovenskiot vid III*. Skopje: Filološki fakultet »Blaže Koneski«, Katedra za makedonski jazik i južnoslovanski jazici, 181–196.
- 1999: Protestantsko besedje v Pregljevem Bogovcu Jerneju. *Ivan Pregelj* (Interpretacije 9). Ljubljana: Nova revija, [275]–296.
- 2000a: Dosežki in naloge slovenskega zgodovinskega slovaropisja. *Slovensko jezikoslovje danes in jutri : slovenski slavistični kongres, Celje, 7.–9. oktober 1999* (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 10). Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, [155]–165.
- 2000b: Primerjava glagolov pri slovenskih protestantskih piscih in Svetokriškem. *Zbornik o Janezu Svetokriškem*. Ljubljana: SAZU, 209–227.
- 2001: Popolni izpisi del slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja in zamisel slovarske predstavitve besedja. *450-letnica slovenske knjige in slovenski protestantizem*. Ljubljana: Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 128–150.
- 2003: Glagolski kalki v zgodovini slovenskega knjižnega jezika (prevzemanje, raba in primerjava s stanjem v slovanskih jezikih). *Slavistična revija* 51/pos. št. [82]–103.
- 2005: Portret slovenskega literaturnega jazyka vtoroi poloviny XVI veka v slovarjah Megizera. *Istorija i kul'tura slavjan v zerkale jazyka: slavjanskaja leksikografija*. Moskva: Institut ruskogo jazyka RAN, 80–82.
- 2006a: Megiserjeva slovarja in oblikujoča se knjižnojezikovna norma v 16. stoletju. *Stati inu obstati* 3–4. 123–137.

- 2006b: Slovensko besedje v Megiserjevih slovarjih (1592, 1603) in knjižnojezikovna raba v 16. stoletju. *Diahronija in sinhronija v dialektoloških raziskavah* (Zora 41). Maribor: Slavistično društvo, 485–493.
- 2007a: Prepoznavnost in značilnosti besedja slovenskih protestantskih postil 16. stoletja. *Slavistična revija* 55/1–2. [65]–84.
- 2007b: Prikaz poklicnih dejavnosti v delih slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja. *Besedje slovenskega jezika* (Zora 50). Maribor: Slavistično društvo, 99–126.
- 2007c: Slovnične in pomenske značilnosti izpridevniških glagolov na -eti in -iti v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja. *Razprave – Dissertationes XX*. 149–168.
- 2008: Gradivska problematika zgodovinskega slovaropisja (ob Kreljevem in Juričičevem besedju v Pleteršnikovem slovarju). *Od Megiserja do elektronske izdaje Pleteršnikovega slovarja* (Zora 56). Maribor: Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, 307–325.
- Majda MERŠE, France NOVAK, 1996: Besedišče Brižinskih spomenikov v luči protestantskega besedišča 16. stoletja. *Zbornik Brižinski spomeniki* (Dela – Opera 45). Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU, 289–301.
- Majda MERŠE, France NOVAK s sodelovanjem Francke PREMČ, 2001: *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja : Poskusni snopič*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Majda MERŠE (ur.), Kozma AHAČIČ idr., 2006: Wortschatz der slowenischen Bibelübersetzungen des 16. Jahrhunderts. *Mathäus-Evangelium (1555) ...* Paderborn – München – Wien – Zürich: Ferdinand Schöningh, [101]–325.
- Fran MIKLOŠIČ, 1875: *Die christliche Terminologie der slavischen Sprache*. Wien: In Commission bei Carl Gerold's Sohn.
- Jakob MÜLLER, 1999: Zgodba o ljudstvu. *Jezikoslovni zapiski* 5. 33–61.
- 2000: Slovenska poimenovanja za svetopisemskega tetraarha. *Jezikoslovni zapiski* 6. 117–139.
- 2003: Raba imena Slovenci v 16. stoletju. *Države, pokrajine, narodi, ljudstva in njih kulture ter znanosti v Škrabčevih delih : Škrabčeva misel IV*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica, 21–41.
- 2005: Prekmursko besedje v Registru 1584?. *Prekmurska narečna slovstvena ustvarjalnost*. Murska Sobota: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija Petanjci, 130–139.
- Jožica NARAT, 1987/88: Izdaje slovenskih protestantskih piscev v jubilejnih letih. *Jezik in slovstvo* 33/6. 174–184.
- 1989: *Sinonimi v jeziku Jurija Dalmatina (izvor, pomenske in stilistične funkcije)*. [Magistrska naloga, tipkopis.] Ljubljana.
- 1991: Samostalniške besednozvezne sopomenke v Dalmatinovi Bibliji. *Jezikoslovni zapiski* 1. [63]–72.
- 1991/92: Sinonimi v jeziku Jurija Dalmatina (izvor, pomenske in stilistične funkcije). *Jezik in slovstvo* 37/6. 161–163.
- 1996: Izrazi za 'učencev' pri slovenskih protestantskih piscih. *III. Trubarjev zbornik*. Ljubljana: Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar, Slovenska matica, 263–272.
- 1999: *Semantika samostalnika v jeziku Jurija Dalmatina in Jurija Japlja*. [Disertacija, tipkopis.] Ljubljana.
- 2006: Slovenske strani neba. *Diahronija in sinhronija v dialektoloških raziskavah* (Zora 41). Maribor: Slavistično društvo, 536–546.
- 2007: Življenje besed v Bibliji: od nog do glave. *Jezikoslovni zapiski* 13/1–2. 285–296.
- France NOVAK, 1982: Vprašanja pomenske analize leksike starejših obdobij. *Leksikografija i leksikologija*. Beograd - Novi Sad: Srpska akademija i umetnosti, Filološki fakultet – Institut za južnoslavenske jezike Filozofskog fakulteta, [163]–169.

- 1984: Pomenske značilnosti besednega zaklada slovenskih protestantskih piscev. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture* 20. 285–304.
- 1986a: Razvojne tendence v besedišču slovenskih protestantskih piscev. *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* (Obdobja 6). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut, 389–402.
- 1986b: Vprašanja pomenske skupine v besedišču pri slovenskih protestantih. *Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije*. Ljubljana: SAZU, [99]–110.
- 1988: Leksikografija in leksikologija v slovenski reformaciji. *Leksikografija i leksikologija* : Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 125–134.
- 1993: Vprašanje gradiva za zgodovinski slovar. *Rječnik i društvo*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 275–282.
- 1998a: Besedje Trubarjevega dela Catehismus z dveima izlagama iz l. 1575. *Vatroslav Oblak* (Obdobja 17). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, 233–249.
- 1998b: Samostalniška večpomenskost v knjižni slovenščini 16. stoletja glede na prevodne zglede. *Slavistična revija* 46/1–2. [83]–94.
- 2001: Kako so protestantski pisci 16. stoletja poimenovali nove pojme. *450-letnica slovenske knjige in slovenski protestantizem*. Ljubljana: Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 103–120.
- 2002: Pomen raziskovanja besedja knjižnega jezika 16. stoletja za jezikoslovje. *Historizem v raziskovanju slovenskega jezika, literature in kulture* (Obdobja 18). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, 181–199.
- 2004: *Samostalniška večpomenskost v jeziku slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja* (Linguistica et philologica 10). Ljubljana: Založba ZRC.
- 2007a: Pomen dela slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja za oblikovanje slovenskega strokovnega izrazja in stilistike strokovnih besedil. *Razvoj slovenskega strokovnega jezika* (Obdobja 24). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, 263–282.
- 2007b: Trubarjev Philopatridus Illyricus. *Jezikoslovni zapiski* 13/1–2. 297–302.
- 2007c: Vloga jezikoslovja v razvoju besedja. *Besedje slovenskega jezika* (Zora 50). Maribor: Slavistično društvo, 82–98.
- France NOVAK, Franc JAKOPIN, Majda MERŠE, 1996: Karakteristika besedišča slovenskih protestantov. *III. Trubarjev zbornik*. Ljubljana: Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar, Slovenska matica, 293–307.
- Vatroslav OBLAK, 1891: Doneski k historični slovenski dialektologiji. Dodatek. Trubarjev katekizem z dvema izlagama od l. 1575. *Letopis Matice slovenske za leto 1891*. Ljubljana, 135–153.
- 1894: Protestantske postile v slovenskem prevodu. *Letopis Matice slovenske*. Ljubljana, 202–219.
- Irena OREL, 1989: *Sinonimična bogatost starejših slovenskih slovarjev*. [Magistrska naloga, tipkopis.] Ljubljana.
- 1991: Sopomenskost samostalnikov v starejših slovenskih slovarjih. *Slavistična revija* 39/2. 145–163.
- 1993: *Predložni sistem v razvoju slovenskega knjižnega jezika od 16. do 19. stoletja*. [Disersacija, tipkopis.] Ljubljana.
- 1994: Predložne zveze v razvoju slovenskega knjižnega jezika. *Zborovanje slavistov : Celje 1993* (Zbornik Slavističnega društva 4). Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport, [57]–68.

- 1994/95: Predložni sistem v razvoju slovenskega knjižnega jezika od 16. do 19. stoletja. *Jezik in slovstvo* 40/5. 172–175.
- 1995: Razvoj slovenskega besedišča od Megiserja do Pleteršnika. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture* 31. 245–258.
- 1998: Živalsko izrazje v starejšem slovenskem slovaropisju. *Slovensko naravoslovno-tehnično izrazje*. Ljubljana: Založba ZRC, 189–198.
- 2005: Izmenjava in ustaljevanje besedja v slovenskem dvojezičnem slovaropisju 19. stoletja. *Knjižno in narečno besedoslovje slovenskega jezika* (Zora 32). Maribor: Slavistično društvo, 391–416.
- 2006a: Kranjsko besediše pisano – prvi ohranjeni obrnjeni slovar iz 17. stoletja. *Diahronija in sinhronija v dialektoloških raziskavah* (Zora 41). Maribor: Slavistično društvo, 501–507.
- 2006b: Predložne zveze v razvoju slovenskega knjižnega jezika = Prepositional phrases in the development of the Slovenian literary language. *Slavistična revija* 54/pos. št. [193]–211.
- 2006c: Prepositional phrases with verba dicendi from Dalmatin's translation of the Bible (1584) in relation to foreign language translations. *Linguistica* 46. 173–179.
- 2007: Alasijev italijansko-slovenski slovar in predhodno slovensko slovaropisje. *Živeti mejo* (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 18). Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, [278]–289.
- Martina OROŽEN, 1972: K določnemu členu v slovenščini. *Slavistična revija* 20/1. [105]–114.
- 1975: Razvoj predložnih zvez v slovenskem jeziku. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture* 11. 13–26.
- 1977: Dialektizmi v jeziku Jurija Dalmatina. *Krško skozi čas : 1477–1977 : zbornik ob 500-letnici mesta*. Krško: Skupščina občine, 87–98.
- 1983: Dialektalna in leksikalna interferenca v zgodovinskem razvoju slovenskega knjižnega jezika. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture* 19. 153–175.
- 1983/84: Dalmatinov Register – prvi sinonimni slovarček slovenskega knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo* 29. 196–201.
- 1984a: Gramatična in leksikalna preobrazba Dalmatinovega knjižnega jezika ob Japljevem prevodu Biblije (1584–1784–1802). *Protestantismus bei den Slowenen / Protestantizem pri Slovencih*. Wien, 153–179.
- 1984b: Razvojne smernice v besedišču Dalmatinovega in Japljevega prevoda biblije (1584–1784–1802). *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture* 20. 249–274.
- 1984/85: Smernice knjižnega jezikovnega razvoja od Jurija Dalmatina do Jurija Japlja (1584–1784). *Jezik in slovstvo* 30. 217–223.
- 1985: Liturgična terminologija v zgodovinskem razvoju osrednjega in vzhodnoslovenskega knjižnega jezika (do konca 18. stoletja). *Die Slawischen Sprachen* 9. 49–62.
- 1986a: Molitveni obrazci starejših obdobj v osredneslovenskem in vzhodnoslovenskem knjižnem jeziku. *Slavistična revija* 34/1. [35]–57.
- 1986b: Pomenska in stilistična izraba »Registra« v sobesedilu Dalmatinove Biblije. *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* (Obdobja 6). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut, 403–425.
- 1986c: Sledovi starocerkvenoslovenske liturgične terminologije v razvoju slovenskega (knjižnega) jezika. *Jugoslovenski seminar za strane slaviste* 36. Novi Sad, 7–17.
- 1986d: Stilni problemi Trubarjevega jezika. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture* 12. 27–47.
- 1986/87: Primož Trubar in razvoj slovenskega knjižnega besedišča v jeziku protestantskih piscev. *Jezik in slovstvo* 32. 36–47.
- 1987a: Kreljeva »Otročja biblija«. *Sebastijan Krelj. OTROZHIA BIBLIA. 1566*. Faksimile. Ljubljana: Mladinska knjiga, 139–157.

- 1987b: Kreljev jezikovni koncept. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture* 23. 19–40.
- 1989a: Govorno in knjižno besedišče v Megiserjevem slovarju 1744. *Slavistična revija* 37/1–3. 121–133.
- 1989b: Narečni kontaktni sinonimi v Dalmatinovem prevodu Biblije. *Zbornik razprav iz slovanskega jezikoslovja*. Ljubljana: SAZU, 213–231.
- 1989c: Značilnosti jezikovne zgradbe Matije Kastelca. *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi* (Obdobja 9). Ljubljana: Filozofska fakulteta, 253–273.
- 1991: Fran Miklošič – raziskovalec slovanske obredne terminologije. *Miklošičev zbornik*. Maribor: Kulturni forum Maribor in SDS, 137–163.
- 1996: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika : (od Brižinskih spomenikov do Kopitarja)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- 2003: *Razvoj slovenske jezikoslovne misli* (Zora 26). Maribor: Slavistično društvo.
- Hanna ORZECZOWSKA, 1974: Veza glagolov *vêdêti, *znati, *umêti v Dalmatinovi Bibliji in današnji slovenščini. *Slavistična revija* 22/2. [129]–149.
- 1989: Zasięg niemieckich i romańskich wpływów leksykalnych na dialekty słoweńskie i na literacki język słoweński i chorwacki w XVI wieku w świetle badań Rejestru słownikowego do Biblii Dalmatina z 1584 r. *Interferencje językowe na różnych obszarach Słowiańszczyzny. Rozprawy slawistyczne UMCS* 4. Lublin.
- Maks PLETERNIK, 1894–95: *Slovensko-nemški slovar*. Ljubljana: Knezoškofjstvo.
- Ana PREMK, Francka PREMK, 2007: Primerjava slovenskega, francoskega in latinskega poimenovanja dreves. Pogled na 16. stoletje pri Slovencih. *Razvoj slovenskega strokovnega jezika* (Obdobja 24). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, 325–342.
- Francka PREMK, 1986a: Leksikološka vprašanja v Davidovem Psaltru. *Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije*. Ljubljana: SAZU, 77–86.
- 1986b: Primerjava med Trubarjevim in Dalmatinovim prevodom Davidovega Psaltra v razmerju do hebrejskega izvirnika, latinske Vulgate in nemške Lutrove predloge. *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* (Obdobja 6). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut, 529–543.
- 1988: Problematični hebraizem sela pri slovenskih protestantskih piscih. *Leksikografija i leksikologija*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 115–124.
- 1991: Sloveno-hebraica : eksotična poimenovanja dišav in dragocenih oblačil v najstarejših slovenskih psalmskih prevodih (Ps 45). *Jezikoslovni zapiski* 1. [47]–62.
- 1992: *Korenine slovenskih Psalmov*. Ljubljana: Trubarjevo društvo.
- 1995a: Hebraizmi Trubarjevih in Dalmatinovih robnih besedil. *Jezikoslovni zapiski* 2. 219–226.
- 1995b: Mana, ta kruh tiga lebna : globinska sinhrona in diahrona raziskava besede mana. *Jezikoslovni zapiski* 2. 195–218.
- 1997a: Kako so prvi slovenski pisci reševali probleme 137. psalma. *Bogoslovni vestnik* 57/ 1–2. 67–82.
- 1997b: Nekaj frazeoloških zanimivosti iz slovenskega besednjaka 16. stoletja. *Riječ* 3/2. 76–86.
- 1997c: Prevajanje naslovov v šestnajstem stoletju. *Jezikoslovni zapiski* 3. 41–59.
- 1997d: Stilemi pleonazma v slovenskih prevodih 16. stoletja. *Kirillo-Mefodievskie tradicii na Nižnej Volge*. Volgograd: Peremena, 122–124.
- 2000: Posebni načini izražanja primerniške in presežniške mere pri slovenskih protestantih. *Riječ* 6/2. 77–91.

- 2001: Ključna biblicizma srce in oko v prvih slovenskih prevodih Psalterja : Gourite fuashim fercem (Ps 4,5), osrednje načelo Trubarjevega mišljenja, ubesedovanja in prevajanja. *Studi in memoria di Neva Godini*. Udine: Forum, 301–313.
- 2002a: Besedice saj, sa, vsaj v besedišču slovenskih protestantskih piscev ob soočanju z izvirnikom in prevodi. *Med dialektologijo in zgodovino slovenskega jezika : ob življenjskem in strokovnem jubileju prof. dr. Martine Orožen* (Zora 18). Maribor: Slavistično društvo, 271–284.
- 2002b: Besedišče Bohoričeve slovnice v gradivu slovenskih protestantskih piscev. *Riječ* 8/1. 78–102.
- 2003a: Leksem ofer. *Riječ* 9/1. 67–81.
- 2003b: O izvornih biblicizmih v Trubarjevem Katekizmu 1550 : Ta prauizhin bude is suye Vere shiu (TC 1550, 88 (52b)) : Značilnosti besednjaka prve slovenske knjige. *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje : ob 450-letnici izida prve slovenske knjige* (Obdobja 20). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 605–616.
- 2005: Bratovska ljubezen, k'ljubi in k'ljubu pri slovenskih protestantskih piscih. *Knjižno in narečno besedoslovje slovenskega jezika* (Zora 32). Maribor: Slavistično društvo, 380–390.
- 2006a: Red, poredu/poredi do reda v slovenski protestantiki. *Diahronija in sinhronija v dialektoloških raziskavah* (Zora 41). Maribor: Slavistično društvo, 494–500.
- 2006b: Vseslovska besedica sam pri slovenskih protestantskih piscih in v luči primerjav. *Riječ* 12/2. 69–78.
- Erich PRUNČ, 1995: Der Wortschatz in Trubers Kirchenordnung. *Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen : Primus Truber und seine Zeit*. München: Verlag Otto Sagner, 333–351.
- Valentin PUTANEC, 1979: Mali diferencijalni hrvatsko-slovenski rječnici iz 1578, 1584 i 1592. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti XIX* (Knjiga 376). Zagreb: JAZU, 159–202.
- Jože RAJHMAN, 1977: *Prva slovenska knjiga v luči teoloških, literarno-zgodovinskih, jezikovnih in zgodovinskih raziskav*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Fran RAMOVS, 1913: Slovarski doneski iz Trubarjevih del. *Časopis za zgodovino in narodopisje X*. 144–151.
- 1916: Sprachliche Miscellen aus dem Slovenischen. *Archiv für slavische Philologie XXXVI*. 445–460.
- 1919: Delo revizije za Dalmatinovo biblijo. *Časopis za jezik, književnost in zgodovino I*. 113–147.
- 1949: Trubarjevo od mladiu »a puero«. *Slavistična revija* 2. 305.
- 1950: Trubarjevo hpomozhian »na pomoč«. *Slavistična revija* 3. 139–140.
- 1952: Iz Trubarjevega leksikona. *Drugi Trubarjev zbornik*. Ljubljana: Slovenska matica, 117–118.
- Jakob RIGLER, 1968: *Začetki slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: SAZU.
- Hans ROTHE, 2006: Matthäus-Evangelium 1555 und 1582 : Materialien zu den Redaktionen von 1555 und 1582 sowie zu den Quellen. *Matthäus-Evangelium (1555)*; Paulus, Römerbrief (1560); Paulus-Briefe (1561, 1567); Psalter ... Paderborn – München – Wien – Zürich: Ferdinand Schöningh, [67]–96.
- France ROZMAN, 1986: Kako je Trubar prevajal Sveto pismo Nove zaveze?. *Bogoslovni vestnik* 46/3. 227–245.
- Mirko RUPEL, 1934: *Slovenski protestantski pisci*. Ljubljana: Tiskovna zadruga.
- Primož SIMONITI, 1978: Trubarjev izvod Prvega dela novega testameta (1557–1558) ter druga slovenska in hrvaška protestantika v Vatikanski biblioteki. *Zbornik Narodne in univerzitetne knjižnice II*. Ljubljana: NUK, 35–77.

- Stanislava SIRK, 2001: Referenca besede *buča* v Dalmatinovi Bibliji. *Slavistična revija* 49/3. [185]–196.
- Jože STABEJ, 1968: Über die Anfänge der slowenischen Lexikographie. *Abhandlungen über die slowenische Reformation*. München: Dr. Dr. Rudolf Trofenik, 124–134.
- 1971: Slowenisch-lateinisches-deutsches (zum Teil) Wörterbuch der Grammatik von Adam Bohorič. *Adam Bohorič, Arcticae horulae, die erste Grammatik der slowenischen Sprache*. München: Dr. Dr. Rudolf Trofenik, 144–206.
- 1976: Wörterverzeichnis der Sprachbemerkungen und des Registers in der Biblia Dalmatins 1584. *Jurij Dalmatin, Biblia 1584 : II. Teil: Abhandlungen*. München: Dr. Dr. Rudolf Trofenik, 101–181.
- 1977: *Hieronymus Megiser, Thesaurus polyglottus. Iz njega je slovensko besedje z latinskimi in nemškimi pomeni za slovensko-latinsko-nemški slovar izpisal in uredil Jože Stabéj*. Ljubljana: SAZU.
- Hieldegard STRIEDTER-TEMPS, 1963: *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Katja ŠKRUBEJ, 1998: *Slovensko pravno izrazje v Dalmatinovi Bibliji*. [Magistrska naloga, tipkopolis.] Ljubljana.
- 2002: »Ritus gentis« Slovanov v vzhodnih Alpah : Model rekonstrukcije pravnih razmerij na podlagi najstarejšega jezikovnega gradiva. Ljubljana: Založba ZRC.
- 2007: Diahrona pomenska stabilnost nekaterih najstarejših slovenskih pravnih izrazov in performativ. *Razvoj slovenskega strokovnega jezika* (Obdobja 24). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, 247–261.
- Jože TOPORIŠIČ, 1987a: Lexical Germanismus in Trubers Catechismus. Lubi Slovenci. *Slovene Studies* 9. 233–241.
- 1987b: Zgodovinska perspektiva nemčevanja pri Trubarju. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture* 23, 5–18.
- 1988: Besedni germanizmi v Trubarjevem Catechismusu. *Slavistična revija* 36. [109]–119.
- Vida VRTOVČEVA, 1940: O Megiserjevem slovarju. *Slovenski jezik* III. 68–72.
- Peter WEISS, 2002: Majda Merše, France Novak, Francka Premk, Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja, Poskusni snopič (Ljubljana 2001). *Jezikoslovni zapiski* 8/1. 157–191.
- Zbrana dela Primoža Trubarja I–IV. 2002–2006*. Ur. Igor Grdina. Ljubljana: Darila Rokus, Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar.

SUMMARY

Lexicographic studies of the sixteenth century literary Slovene are synchronic and diachronic, they deal with lexical choices and with semantic structure of lexicon in particular texts or authors, in the entire Protestant era, and in various editions of particular texts in that and following periods.

The primary attention of the lexicologists was devoted to Trubar and Dalmatin, to a lesser extent to other authors (Megiser, Krelj, Juričič, Bohorič). The most commonly treated part of speech is the noun, followed by the verb, which has received the most thorough treatment. The preposition is well researched also, but other parts of speech have been deal with to much lesser extent.

The first twenty years of research at the end of the nineteenth century laid a solid foundation and showed the direction for further research. The studies point out unknown or lesser known lexical items or known items with surprising meanings and this criterion still seems to be valid in the present.

The sixteenth-century lexicon is often treated as an important step in the development of Standard Slovene. If the researchers start with the language situation in the earlier periods, the so-called manuscript period, the sixteenth-century language is the intermediate or the final period of their research, but even more often it is a point of departure for diachronic research.

There are several lexicological surveys of the sixteenth-century works in which the lexicological plane is the single or one of the planes under investigation. Various editions of selected works are surveyed, particularly biblical texts and Postils, and various sixteenth-century works are compared.

With respect to lexical choices, researchers often discuss the issue of lexicon of foreign origin. With Germanisms, the attention is focused on the time of their borrowing, cause of their use, their semantic structure and stylistic effect. These studies include originally Slovene lexicon to illustrate often attested foreign vs. authentic (Slovene) synonymy. Other sources and types of synonymy are discussed as well. A common research subject is also polysemy, to a lesser extent homonymy and phraseology.

Of all the sixteenth-century terminology, liturgical terminology was most developed and best researched. The research proceeded from the Catholic tradition, discovering a solid tradition as well as semantic-expressive innovation of the Protestants. Individual treatments were devoted to legal and linguistic terminology, names for occupations, trees and cardinal directions in Dalmatin's Bible.

The lexicon from the oldest periods of literary Slovene is partially collected and systemized in the oldest dictionaries, which have all been published in reverse form with Slovene as the source language.

Lexical choices in translations are largely influenced by the original texts, but at the same time, it was found that translators were relatively independent. As expected, German texts had the strongest influence on the translations. Besides extensive root borrowings from German, the analyses point out a lot of calquing. In the translations from Latin, there are more (semi) quotations. Comparisons with Latin originals lead to various outcomes: (1) The Vulgate is the important original for Trubar; (2) in his translation of the New Testament Trubar mainly used Erasmus' biblical translation as the model, while in translating the Psalter, he mostly used Musculus' Latin translation. Typical of biblical translations are also Hebrew (semi)quotations and calquing, and particularly for Trubar's translations of the Psalter, »the inspired translation faithfulness to the original.«

The number and extent of lexicological studies, as well as the volume of data that is more or less relevant for lexicography, are surprising. Unfortunately, since the studies are dispersed and lexical indexes are lacking, many lexical items analyzed in these studies are lost for users.